

pristup Montenegro podrske Crne NVO
Nacionalni razvoju značaj nacionalnom odluka
značaj mjere razvoj nacionalnom ljudima
ANALIZA STRATEŠKOG,
ZAKONSKOG
I INSTITUCIONALNOG
OKVIRA U VEZI SA
ZAPOŠLJAVANJEM
I PARTICIPACIJOM MLADIH

izradu izrade skladu bave nedostatak
cilju učenja omladinske
značaj ljude organizacijama relevantnih
prava sjeveru pogledu implementaciju
podrška organizacija nezaposlenosti procesu

polju lokalnih saradnju vještina mlade

akcije Europe godine Gori EU NPAM

mladima

EU

planova okviru in Savjet
tržištu razvoja ljudi
Takode Ministarstvo
spvođenje takode
sredstava
postojecih

ljudi

aktivnosti
značaja
unapredenje
saradnji
grupa

Podgorica
jun, 2013. godine

Skraćenice

CIPS	Centar za informisanje i profesionalno savjetovanje
COF	Crnogorski omladinski forum
SE	Savjet Evrope
UMS	Uprava za mlade i sport
DRMSP	Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća
ZZZCG	Zavod za zapošljavanje Crne Gore
EK	Evropska komisija
EKCYP	Evropski centar znanja o omladinskoj politici
EU	Evropska unija
EYF	Evropski omladinski forum
IANYD	UN Međuagencijska mreža za mlade i razvoj
IOM	Međunarodna organizacija za migracije
LPAM	Lokalni plan akcije za mlade
LSM	Lokalni savjet za mlade
CG	Crna Gora
MP	Ministarstvo prosvjete
MRSS	Ministarstvo rada i socijalnog staranja
MONSTAT	Zavod za statistiku Crne Gore
NFO	Neformalno obrazovanje
NHDR	Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka
NPAM	Nacionalni plan akcije za mlade
NSZM	Nacionalni savjet za mlade
OMS	Otvoreni metod saradnje
PEYR	Baza EU istraživača za mlade
SZMCG	Savjet za mlade crne Gore
SWAP	Akcion plan UN agencija za mlade
UCG	Univerzitet Crne Gore
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
UMS	Uprava za mlade i sport
SOO	Stručno obrazovanje i osposobljavanje
CSO	Centar za stručno obrazovanje i osposobljavanje
WPAY	Svjetski program akcije za mlade
ZAMTES	Zavod za međunarodnu, prosvjetno-kulturnu i tehničku saradnju
SRM projekat	Projekat "Socijalna revitalizacija mladih"

Sadržaj

Uvod	5
Metodologija i ograničenja analize.	7
Željeno stanje: Analiza politika, pravnog i institucionalnog okvira	9
EU i UN politike za učešće i zapošljavanje mladih	11
Osnov omladinske politike EU.	13
UN agenda za mlade	17
Politički, pravni i institucionalni okvir za učešće i zapošljavanje mladih u Crnoj Gori	21
Stanje stvari – Situaciona analiza	25
Usklađivanje države i kapaciteti za sprovođenje omladinske politike u Crnoj Gori	27
Usklađivanje države i kapaciteti za sprovođenje u pogledu učešća mladih.	31
Ključni izazovi i područja koja je potrebno unaprijediti	35
Usklađivanje države i kapaciteti za sprovođenje u pogledu zapošljavanja mladih	39
Ključni izazovi i područja koja je potrebno unaprijediti	43
Uočeni nedostaci i moguća rješenja	49
Zaključak.	55
Reference/Bibliografija	59
Aneks I Pregled politika značajnih za oblast učešća i zapošljavanja mladih na nivou EU/SE i UN	
Aneks II Javne politike, pravni i institucionalni okviri u oblasti učešća i zapošljavanja mladih ljudi u Crnoj Gori	

Uvod

“Mladima treba omogućiti aktivno učešće u procesu donošenja odluka na lokalnom, nacionalnom i globalnom nivou”, Generalni Sekretar Ujedinjenih Nacija, Bank Ki-Moon

Prije nekoliko decenija, buntovni studenti širom Evrope skrenuli su pažnju političke javnosti na mlade ljude i oformili jedan od najranijih panevropskih programa učešća i razmjene za mlade. U početku, obje evropske institucije, Evropska komisija (EK)¹ i Savjet Evrope (SE)², dali su sasvim drugačiji ton svom stavu o *'mladima'*, umnogome odražavajući sopstvene različite prioritete: Komisija je promovisala programe koji bi pružali podršku učenju i sticanju kvalifikacija u cilju unapređenja ekonomske konkurentnosti Evrope, dok je Savjet promovisao osposobljavanje u okviru onih područja koja su bila blisko povezana sa prioritetima ljudskih prava i demokratije. Prelazak u novi milenijum sa sobom je donio i nove procese i prakse, pa je i koncept „**omladinske politike**“ – kao međusektorski, integralan pristup rješavanju potreba mladih ljudi, dobio svoje mjesto u širem političkom kontekstu. Opšte gledano, evropske mjere i inicijative za mlade imale su dva cilja: prvi je bio da se osigura kreiranje javnih politika zasnovano na dokazima (istraživanju), i obezbijedi održivost političke posvećenosti omladinskim politikama, dok se drugi odnosio na osiguravanje uslova za integraciju mladih ljudi u sve širu mrežu evropskih zemalja promovisanjem zaposlenja, učešća i tolerancije (Denstad, 2009). Partnerstvo između EU i SE u pogledu omladine odražava konvergenciju posvećenosti realizaciji ove agende, kao i razmjenu znanja i resursa, gdje god je to moguće, za potrebe ostvarivanja konačnih ciljeva.

Od pet principa koji su naglašeni u Bijeloj knjizi o evropskom upravljanju (*European Governance White Paper – 2001. godina*), participacija podrazumjeva da se „osigura konsultovanje mladih ljudi kao i njihovo veće učešće u odlukama koje direktno utiču na njih, i uopšte, na život zajednica kojima oni pripadaju“. Da bi se riješili problemi koji se odnose na omladinu, od izuzetnog je značaja da se mladi ljudi uključe u proces izrade i implementacije politika. Budući da su oni eksperti za svoje životne situacije, posebno iskustvo koje mladi imaju značajno doprinosi postizanju političkog, ekonomskog i društvenog napretka u njihovim domovinama (*Golombek, 2002*). Međutim, sprovođenje **učesća mladih** u praksi i inkorporiranje njihovih glasova u proces donošenja odluka zahtjeva velike promjene u ponašanju kako odraslih tako i omladine, kao i promjene u javnim politikama i društvenim strukturama. Ipak, prava i obaveze koje bi se dale mladim ljudima odigrale bi ključnu ulogu ukoliko Evropa želi da ostvari svoj primaran politički cilj, a to je stvaranje najkonkurentnije i najdinamičnije ekonomije u svijetu zasnovane na znanju.

Imajući u vidu „prolaznu“ prirodu perioda mladosti kao životnog doba, javne politike koje uređuju ovo područje treba da budu takve da njihov konačni rezultat omogući mladim ljudima da postanu društveno i profesionalno aktivni građani. Međutim, trenutno se vodi polemika u pogledu ostvarivanja balansa između kreiranja većih mogućnosti za autonomiju i pojedinačnu odgovornost mladih, i obezbjeđivanja društvene podrške i većih mogućnosti za pristup javnim

1 Evropska unija (EU) je politička i ekonomska zajednica sa 28 zemalja članica (inicijalno osnovana 1957. godine). Zasniva se na ideji jedinstvenog tržišta, slobode kretanja ljudi, robe, usluga i kapitala. Mاستrihtskim ugovorom iz 1993. godine, postavljene su osnove postojećeg zakonskog okvira.

2 Savjet Evrope (osnovan 1949. godine) je panevropska međuvladina organizacija koja broji 47 zemalja članica. Njen cilj je zaštita ljudskih prava, pluralističkih demokratija, i vladavine prava i promovisanje svijesti i podsticanje razvoja kulturnog identiteta Evrope i raznovrsnosti.

Metodologija i ograničenja analize

servisima. „Adekvatni mehanizmi omladinskih politika“ – kao *paketi mogućnosti i iskustva* – treba zbog toga da se shvate kao proces kreiranja prilika za mlade ljude usmjerene na realizaciju njihovih punih potencijala, naglašavajući da ih prije svega treba shvatiti kao resurse. U tom kontekstu, *politike koje podstiču autonomiju i dobrobit*³ promovišu ljudski razvoj, i daju dodatnu vrijednost upoznavanju omladine sa potencijalnim rizicima, te unapređuju njenu otpornost razvijajući kapacitete mladih za bolju zaštitu od tih rizika.

Međutim, fragmentisanje socijalnih država dovelo je do podriivanja državne podrške za mlade ljude, što se odražava kroz smanjenje sredstava za finansiranje omladinskih servisa, omladinskih organizacija, obuka za mlade, školskih sistema i sistema krivičnog pravosuđa itd. Stvarno stanje u Evropi je takvo da neke zemlje čine jako malo za svoju omladinu (*politika zanemarivanja*), neke smanjuju svoju aktivnu usredsređenost na omladinu (*standardna politika*), dok većina oblikuje politike prema određenom cilju odabranom u ime mladih (*politika namjere*), usmjeravajući napore bilo na regulisanje neprihvatljivog, devijantnog ili antisocijalnog ponašanja, ili na pozitivno učešće i angažman mladih ljudi. Williamson (2002) smatra da čak i u slučaju praktikovanja politike namjere u međunarodnom okviru, neophodno je da se razmotri u kojoj mjeri on ističe značaj kontrole i prevencije negativnih aspekata u životima mladih ljudi u odnosu na podsticanje i promovisanje pozitivnijih aspekata.

U ovom kontekstu, **UN agencije u Crnoj Gori**, u saradnji sa Ministarstvom prosvjete, rade na implementaciji zajedničkog programa „*Podrška ekonomskoj i socijalnoj integraciji mladih ljudi u Crnoj Gori sa naglaskom na nedovoljno razvijen sjeverni region*“. Na ovom projektu angažovani su stručnjaci i snage UN agencija u Crnoj Gori, kao i resursi vladinih i nevladinih organizacija u cilju unapređenja postojeće društveno-ekonomske situacije u kojoj se mladi ljudi u Crnoj Gori nalaze, sa posebnim osvrtom na ranjive grupe mladih ljudi na sjeveru zemlje. Osnovni cilj zajedničkog programa je ekonomsko osnaživanje i integracija mladih ljudi u crnogorsko društvo, te obezbjeđivanje podrške mladima za njihovo aktivno učešće u procesu donošenja odluka o stvarima koje su za njih značajne. Projektni dokument ističe nužnost dobro isplaniranog i strateškog pristupa usmjerenog na zadržavanje mladih ljudi u svojoj zajednicama, kako bi se spriječilo njihovo iseljavanje u druge djelove zemlje i/ili inostranstvo, i kako bi se motivisali da zauzmu proaktivan stav i demonstriraju više volje za unapređenje kvaliteta sopstvenih života u svojim zajednicama. Stoga, analiza nedostataka javnih politika, pravnog i institucionalnog okvira ima za cilj kreiranje jake osnove za dobro informisane programske intervencije zasnovane na činjenicama, a sve u cilju rješavanja glavnih problema sa kojima se suočavaju mladi ljudi na sjeveru Crne Gore, što će biti obuhvaćeno drugom fazom ovog zajedničkog projekta. Osnovni cilj analize nedostataka je pružanje detaljnog uvida u manjkavosti postojećih politika, zakonskog i institucionalnog okvira u pogledu nezaposlenosti i učešća mladih u Crnoj Gori u smislu ostvarivanja ciljeva definisanih (supra) nacionalnim i međunarodnim EU/UN strateškim dokumentima; priprema baze podataka za programiranje, monitoring i evaluaciju napretka ostvarenog na ovom polju u nadolazećim godinama; i sprovođenje opšteg istraživanja o omladini u Crnoj Gori.

3 Dobrobit se odnosi na različite aspekte svakodnevnog života mladih ljudi – njihov fizički, psihološki i društveni komfort i satisfakciju ili nedostatak istog. Usljed toga, dobrobit se često vezuje za zdravlje i prevenciju rizika.

Analiza nedostataka je sredstvo za vršenje procjena koje se koristi kako bi se identifikovala odstupanja ili nedostaci postojećeg stanja u odnosu na neophodno ili željeno stanje u sprovođenju javnih politika. Studija se, prema tome, sastoji iz dva dijela: u prvom dijelu dat je opis „željenog stanja“, a u drugom dijelu dat je osvrt na „stanje stvari“ – situaciona analiza. Prvi dio studije zasniva se na sekundarnim podacima, pregledu EU/UN te političkog, strateškog, pravnog i institucionalnog okvira za učešće i zapošljavanje mladih u Crnoj Gori. Drugi dio analize zasniva se na primarnim podacima sakupljenim direktno sa terena i relevantnim sekundarnim podacima dobijenim iz literature. Okvir za analizu stanja predstavlja pravna tekovina EU (EU Aquis) koja se uopšteno odnosi na omladinsku politiku, kao i posebne segmente javne politike (učesće i zapošljavanje). Procjena usaglašenosti sa EU standardima takođe uključuje i osvrt na EU Strategiju za mlade kao okvir za izradu omladinske politike i njenu implementaciju do 2018. godine.

Štaviše, analiza nedostataka je usklađena sa novim srednjoročnim EU i SE strategijama za mlade koje imaju za cilj promovisanje većeg znanja i boljeg razumjevanja mladih ljudi u Evropi kao i pružanje podrške omladinskim politikama zasnovanim na znanju⁴.

Istraživanje na terenu zasnivalo se na upotrebi **kvalitativih metoda istraživanja** (intervju i analiza sadržaja). Obavljeno je ukupno 16 polustrukturiranih intervju, od kojih je 7 realizovano na *nacionalnom nivou* sa predstavnicima relevantnih vladinih institucija i agencija (Upravom za mlade i sport, Ministarstvom rada i socijalnog staranja, Investiciono razvojnim fondom, Direkcijom za razvoj malih i srednjih preduzeća, Unijom poslodavaca, Ministarstvom prosvjete, Centrom za stručno obrazovanje); *6 na lokalnom nivou u sjevernoj regiji* (opštine Kolašin, Mojkovac, Bijelo Polje, Berane, Regionalna razvojna agencija Bjelasica, Komovi i Prokletije i Klub mladih farmera u selu Bor kod Berana⁵); dok je još 3 intervju predato u pisanoj formi zbog ograničene dostupnosti učesnika (NVO Centar za obuku i obrazovanje, NVO Forum MNE i Opština Pljevlja). Svi intervju dali su dragocjene podatke dodatno podupirući saznanja već dobijena putem 'desk' istraživanja. Glavna **ograničenja ove studije** odnose se na primijenjene kvalitativne metode i prikupljanje kvalitativnih podataka kroz intenzivna profesionalna iskustva na „terenu“, koja su bila „sadržaj-nija“ ali manje precizna, i imala za cilj proučavanje ljudi, stvari i događaja u njihovom prirodnom okruženju (Punch, 1998). Prema tome, nivo generalizacije zaključaka koji su se mogli izvući iz podataka je ograničen i samo djelimičan. Pregled literature i analiza sadržaja je takođe bila ograničenog obima usljed raspoloživosti izvora (posebno zbog nedostatka izvještaja o monitoringu i studija o procjenama uticaja kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou). Na kraju, zadati vremenski rok predstavljao je ozbiljno ograničenje imajući u vidu kompleksnost teme, tako da se ova studija može posmatrati kao početna tačka i potencijalno vrijedna platforma za buduća istraživanja na ovom polju.

4 *Istraživanje o mladima* pruža značajnu podršku u kreiranju omladinske politike. Istraživanje pomaže kreatorima omladinske politike i omladinskim radnicima da bolje shvate pojam mladih, trendove među mladima i uslove u kojima mladi ljudi žive. Istraživanje takođe pomaže pri definisanju indikatora, pribavljanju statističkih podataka i izradi studija evaluacije tako promovisući omladinske politike zasnovane na dokazima. Pored ovog, istraživanja pomažu da se u okviru omladinskih politika razmotre i izrade strategije.

5 Klubovi mladih farmera su osnovani u nekoliko sela na sjeveru Crne Gore u okviru projekta "Razvojna pomoć farmerima u udaljenim područjima u Crnoj Gori", Agencija UN za poljoprivredu i hranu (FAO)

**Željeno stanje: Analiza politika,
pravnog i institucionalnog okvira**

EU i UN politike za učešće i zapošljavanje mladih⁶

Izrada **agende evropske „omladinske politike“** decenijama je bio složen i nedosljedan proces (Williamson, 2002). Ipak, čak i Ugovor o Evropskoj uniji sadrži aspekt omladinske politike u kojoj se izražava zabrinutost u pogledu mobilnosti rada unutar 'zajedničkog tržišta'⁷, i obezbjeđuje centralna pozicija ove teme u kontekstu EU politike. Iako je pomenuta politika uglavnom bila fokusirana na oblasti *obrazovanja, stručnog obrazovanja i osposobljavanja, i zaposlenja*, vremenom su razvijeni novi aspekti i programi, koji su se odnosili na *mobilitnost i razmjenu*⁸ mladih Evropljana uopšte, umjesto samo na mladu radnu snagu. Ipak, izgleda da je teško kreirati jedinstvenu omladinsku politiku Evrope. Postavlja se pitanje koji oblik supranacionalne omladinske politike primjeniti kako bi se kreirala nacionalna omladinska politika koja bi bila prihvatljiva za vlade svih (i budućih) država članica EU. Kako se okolnosti i društvene prilike za mlade ljude širom Evrope konstanto i ubrzano mijenjaju, omladinsku politiku treba kreirati i adekvatno prilagoditi vodeći računa da se „jedinstvena politika ne može primjenjivati na sve“, ali sa namjerom da se ideja o omladinskoj politici postavi na dnevni red javnih politika, i da se obezbijedi indikativni okvir za njen sadržaj, strukturu i proces.

Omladinska politika EU danas predstavlja politiku koja se primjenjuje u svim zemljama EU obzirom da su je prihvatile i usvojile sve članice tijela koje djeluje na međudržavnom nivou (Chisholm, 2011). Iako *nema status zakona ili obavezujuće direktive, 'društvene okolnosti'* u kojima žive mladi i društveni, ekonomski i politički ciljevi zemalja često se stapaju kako bi se definisala jedna zajednička agenda, dok one u isto vrijeme nastavljaju da rade na agendama sopstvenih politika. Svrha „omladinske politike“ u kontekstu Evropske unije danas je stvaranje uslova za učenje, prilike i iskustva koja osiguravaju i omogućavaju mladim ljudima da razvijaju znanje, vještine i sposobnosti da budu nosioci demokratije i da se integrišu u društvo, a prvenstveno da zauzmu aktivan stav kako u civilnom društvu tako i na tržištu rada.

U isto vrijeme, podstiče se i razvija koncept **nacionalnih politika** sa ciljem unapređenja situacije u kojoj se mladi ljudi u EU/SE zemljama članicama nalaze. EU institucije koriste različite mehanizme za podsticanje zemalja članica da preduzmu mjere za razvoj međusektorskih holističkih politika u kojima se mladi ljudi tretiraju kao resurs i koje aktivno rade na uključivanju mladih ljudi i nevladinih omladinskih organizacija u procese donošenja odluka o pitanjima koja utiču na njih. Ipak, iako vlade pojedinačnih zemalja članica sve više postaju svjesne potrebe za raznim oblicima podrške i kreiranja strategija za mlade ljude, njihova sopstvena omladinska politika i njihovi kapaciteti za implementaciju su veoma različiti širom Evrope.

Uprkos razlikama, **EU standardi za omladinske politike** se između ostalog odnose na sljedeće zajedničke ciljeve:

- Namjensko ulaganje u mlade ljude na način koji je koherentan i uzajamno podstičući, gdje

⁶ U Aneksul u Tabeli 5 dat je pregled ključnih politika na nivou Evrope i UN-a.

⁷ Članom 50, Rimskog sporazuma, predviđa se da 'će države članice, na nivou zajedničkog programa, podsticati razmjenu mlade radne snage'. Programi za razmjenu kreirani u ove svrhe prvi put su pokrenuti 60-ih godina prošlog vijeka.

⁸ U 1988. godini, Evropska komisija je predstavila prvi program 'Mladi za Evropu'

- god je to moguće, više se fokusirajući na mogućnosti i potencijale, umjesto problemskog pristupa;
- Uključivanje mladih u strateško formulisanje omladinskih politika i uzimanje u obzir njihovih mišljenja o efikasnosti same primjenepolitika;
- Kreiranje uslova za učenje, prilike i iskustva koja osiguravaju i omogućavaju mladim ljudima da unapređuju svoje znanje, razvijaju svoje sposobnosti i vještine kako bi u potpunosti bili prisutni na tržištu rada i u civilnom društvu;
- Uspostavljanje sistema za prikupljanje podataka kako bi se pokazala efikasnost omladinskih politika i otkrio nivo „nedostataka politika“⁹ u smislu efikasnog pružanja servisa mladim ljudima iz određenih društvenih grupa, u konkretnim oblastima i pod određenim uslovima;
- Demonstriranje posvećenosti smanjenju gore pomenutih nedostataka gdje je neosporno utvrđeno njihovo postojanje¹⁰.

Dok se savremena „omladinska politika“ EU razvija kroz periodičan ciklus donošenja odluka na političkom nivou i profesionalnog sprovođenja programa, vodi se polemika o **izazovima i poteškoćama koje zahtjevaju hitno reagovanje**, kao i o daljem razvoju politike. Williamson (2002) naglašava potrebu za detaljnom analizom postojećeg stanja u oblasti omladinske politike u različitim državama i bliske povezanosti istraživanja, politike i prakse. Od ogromnog značaja je i potreba za pribavljanjem političke podrške za nove agende promjena kao odgovora na zahtjev za urgentnim rješavanjem potreba mladih ljudi i društva u kom oni žive. Potrebno je naglasiti da i za SE i EK procjene imaju izuzetno značajnu ulogu u procesu verifikacije efekata njihovih politika i programa za mlade ljude i planiranja budućih strategija i definisanja prioriteta.

⁹ Pretpostavka je da će omladinska politika ispuniti potrebe mladih i da će mladi biti u potpunosti osposobljeni da se nose sa izazovima doba zrelosti. Ovo je utopijska pretpostavka. Svaka politika ima određene nedostatke u pogledu ispunjenja ovih potreba. Prema Williamsonu (2008) „ovakvi i slični nedostaci“ efikasnosti funkcionisanja politika definišu se kao „nedostaci politika“.

¹⁰ Denstad F.Y. Priručnik za izradu politika „Kako izraditi nacionalnu strategiju za mlade“, Savjet Evrope, septembar 2009. godine

Osnov omladinske politike EU

Oba aspekta omladinske politike, **učesće i zapošljavanje**, zauzimaju visoko mjesto među prioritetima na agendi omladinske politike EU, dok su se načini rješavanja ovih pitanja kroz politiku mijenjali. U 2001. godini, Evropska komisija je objavila Bijelu knjigu¹¹ pod nazivom „Novi podsticaj za mlade u Evropi“¹² (White Book **“A New Impetus for European Youth”**) koja je postala novi okvir evropske saradnje i prvi korak ka definisanju koherentnog okvira omladinske politike u EU. Kroz ovu Bijelu knjigu, Evropska komisija je priznala da je oblast omladinske politike raznolika i da je za nju prvenstveno odgovorna svaka pojedinačna zemlja članica. U dokumentaciji politike identifikovana su četiri područja gdje EU zemlje članice treba da usklade svoje politike za omladinu, i to: **učesće, informisanost, volonterizam i razumijevanje mladih**. Dokument je nastao iz zabrinutosti da se EU suočava sa „**demokratskim deficitom**“, a da su njime najviše pogođeni mladi ljudi (Davies, 2009).

Evropski pakt za mlade¹³ (2005) je uključio omladinu, kao značajan element, u ponovo pokrenuti lisabonski proces. Na nivou *politika i strategija*, Evropski pakt za mlade, kao sastavni dio Lisabonske strategije (Lisbon Strategy¹⁴), i jedan od instrumenata za promovisanje razvoja i zapošljavanja, navodi da mladi ljudi i problemi mladih i dalje zauzimaju visoko mjesto na agendi EU politike. U tom dokumentu navodi se čitav niz mjera politike koje bi se koristile za rješavanje tri aspekta: *zapošljavanje, integracija i društveno napredovanje; obrazovanje, osposobljavanje i mobilnost; i usklađenost porodičnog i poslovnog života*. Ponovo se naglašava potreba za konsultovanjem mladih ljudi i njihovih organizacija po pitanju implementacije i praćenja Pakta na nacionalnom nivou, i osiguranjem da se nacionalni savjeti za mlade nađu među činiocima koji će biti konsultovani u ovom pogledu. Njime se takođe skreće pažnja i na činjenicu da brojni različiti aspekti javne politike prema mladima treba da budu *integrisani* (Denstad, 2009).

Da bi se naglasio značaj održavanja intenzivnog dijaloga sa mladim ljudima unutar EU, Savjet ministara za mlade usvojio je Rezoluciju (2005) kojom se pozivaju Komisija i zemlje članice da uspostave „**strukturirani dijalog**“ sa mladima i njihovim organizacijama, istraživačima u oblasti položaja i potreba mladih, i kreatorima javnih politika, kao mehanizam kojim će se osigurati sveobuhvatan dijalog svih aktera omladinske politike na svim nivoima unutar EU (Denstad, 2009). Ovim je dat novi podsticaj politikama za obrazovanje, zapošljavanje i uključivanje sa željom za unapređenjem implementacije Evropskog pakta za mlade.

¹¹ Bijele knjige Evropske komisije su dokumenta koja sadrže predloge akcija koje Evropska unija treba da sprovede na određenom području. Svaki predstavlja detaljnu i argumentovanu politiku za diskusiju i odlučivanje i može da vodi ka izradi akcionog programa EU za relevantno područje.

¹² Evropska komisija, Novi podsticaj za mlade u Evropi (A new impetus for European Youth), Brisel, 2001. godina

¹³ Savjet Evropske unije (2005): Evropski pakt za mlade, 6609/1/05 REV 1, Brisel. Evropski pakt za mlade je integrisan u Lisabonski sporazum kada je urađeno njegovo revidovanje 2005. godine i fokusira se na socijalnu dimenziju omladinske politike (obrazovanje i osposobljavanje, zapošljavanje mladih i porodični život).

¹⁴ Lisabonska strategija, takođe poznata pod nazivom Lisabonska agenda ili Lisabonski proces je akcioni i razvojni plan Evropske unije. Njegov cilj je da EU do 2010. godine postane najkonkurentnija i najdinamičnija privreda svijeta, koja se temelji na znanju, koja je sposobna za održivi privredni rast, s najvećom stopom zaposlenosti i sa boljim radnim mjestima, sa većom socijalnom integracijom i sa poštovanjem životne sredine“. Strategiju je izradio Savjet Evrope u Lisabonu, u martu 2000. godine.

U 2009. godini, Komisija je predstavila dokument pod nazivom „EU strategija za mlade – Ulaganje i osnaživanje – Prerađeni otvoreni metod saradnje usmjeren na rješavanju izazova i mogućnosti za mlade“ (2010-2018) (“EU Strategy for Youth – Investing and Empowering – A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities”¹⁵). Nakon toga, Savjet EU ministara za mlade usvojio je Rezoluciju o obnavljanju mreže za evropsku saradnju na polju mladih (2010-2018¹⁶), na osnovu gore pomenutog dokumenta Komisije. EU vizija za mlade ljude zasniva se na dva pristupa: *ulaganje u mlade*, što znači „angažovanje više resursa za razvoj onih područja unutar javne politike koja utiču na svakodnevnicu mladih ljudi i unapređenje njihovog dobrostanja“, i *osnaživanje mladih*, što se odnosi na „promovisanje potencijala mladih ljudi za obnavljanje društva i ispunjenja vrijednosti i ciljeva EU“. **EU strategija za mlade**¹⁷ zasniva se na inoviranoj otvorenoj metodi saradnje, uz prepoznavanje presudne uloge mladih ljudi u rješavanju brojnih društveno-ekonomskih, demografskih, kulturnih, tehnoloških, i izazova sa aspekta životne sredine i prilika unutar EU. Njom se ističe potreba za boljom usklađenošću omladinskih politika i relevantnih aspekata politike, i promoviše *društvena i profesionalna integracija mladih ljudi* kao ključna komponenta za ostvarivanje ciljeva zadatih Lisabonskom strategijom u pogledu razvoja i zapošljavanja, istovremeno promovišući ličnu satisfakciju, društvenu koheziju i aktivno učešće građana. Strategija je zasnovana na akcijama i usmjerena ka osam aspekata javne politike ili „područja djelovanja“, među kojima i: „Zapošljavanje i preduzetništvo“, i „Učešće“.

Cilj **područja djelovanja 2 – „Zapošljavanje i preduzetništvo“** je da: „se obezbijedi podrška integraciji mladih ljudi na tržište rada bilo u svojstvu zaposlenih ili u svojstvu preduzetnika. Neophodno je olakšati i podstaći prelazak sa faze sticanja obrazovanja i obuke ili faze nezaposlenosti i neaktivnosti u fazu zaposlenosti. Potrebno je unaprijediti mogućnosti za usklađivanje profesionalnog i porodičnog života. U Lisabonskoj strategiji za period nakon 2010. godine, navodi se da je neophodno osigurati prilike za mlade ljude i nastaviti rad u skladu sa opštim ciljevima Evropskog pakta za mlade“.

Naglašava se da je period prelaska mladih ljudi iz faze sticanja obrazovanja u fazu dobijanja zaposlenja postao znatno duži i složeniji. Nezaposlenost među mladim ljudima, u prosjeku, je najmanje duplo veća nego za opštu radnu snagu, a trenutna ekonomska kriza dodatno negativno utiče na mogućnosti mladih na tržištu rada. Nezaposlenost među mladima često je rezultat nedostatka vještina ili nedostatak traženih vještina. Takođe akcenat se stavlja i na nužnost uspostavljanja sistema za usmjeravanje i savjetovanje u pogledu sticanja kvalifikacija i mogućnosti za zaposlenje. Jedan od najvećih prioriteta Lisabonske strategije rasta i zapošljavanja i Evropskog

¹⁵ Komisija evropskih zajednica, Izveštaj komisije Savjetu, Evropskom parlamentu, Evropskom komitetu za ekonomska i društvena pitanja i Komitetu za regione, EU strategija za mlade – Ulaganje i osnaživanje – Prerađeni otvoreni metod saradnje usmjeren na rješavanje izazova i mogućnosti za mlade“ (2010-2018) (“EU Strategy for Youth – Investing and Empowering – A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities, Brussels, 27.4.2009, COM (2009) 200, finalna verzija.

¹⁶ COM(2009) 200 finalna verzija.

¹⁷ Strategija EU za mlade je usvojena na Savjetu EU, Odlukom Savjeta od 27.11.2009. godine na obnovljenom okviru za evropsku saradnju na polju mladih (2010-2018). Njeno usvajanje je uslijedilo nakon objavljivanja izvještaja Komisije „Strategija EU za mlade – Ulaganje i osnaživanje“ COM (2009) 200 finalna verzija, 27. april 2009. godine.

pakta za mlade je promovisanje pristupa tržištu rada i kvaliteta zapošljavanja. Stoga, u Strategiji se ističe nužnost održavanja ove inicijative, dok, s druge strane, finansijska i ekonomska kriza na tržištu rada naglašavaju potrebu za hitnim rješavanjem ovog pitanja. Njom se takođe stavlja naglasak na značaj obezbjeđivanja mogućnosti za kratkoročno i dugoročno zapošljavanje omladine i slobodno kretanje radne snage što je posebno značajno za mlade ljude na početku svojih karijera.

Cilj **područja djelovanja 5 – „Učešće“** je da: „obezbijedi podršku za učešće mladih ljudi u direktnoj ili reprezentativnoj demokratiji i civilnom društvu na svim nivoima kao i u širem društvenom okviru.“ Naglašava se sve veće prisustvo pitanja potpunog učešća mladih ljudi u društvenom i političkom životu, u smislu jaza između omladine i institucija. Usporedna analiza¹⁸ ukazuje na to da **učešće** predstavlja ključni segment omladinskih politika svih zemalja članica EU. Iako je realizovano mnogo aktivnosti, i dalje postoji visok nivo odstupanja. Aktivnosti obuhvataju: kreiranje struktura za uključivanje mladih ljudi u proces donošenja odluka, učenje o mogućnostima za učešće kako u domenu formalnog tako i u domenu neformalnog obrazovanja, unapređenje distribucije informacija putem internet stranica i društvenih medija, uz pružanje političke podrške savjetima i udruženjima mladih koja rade na rješavanju problema sa kojima se mladi suočavaju, povećanje mogućnosti za e-demokratiju i procedura za konsultacije putem interneta i primjena inovativnih metoda za promovisanje učešća mladih u donošenju odluka. Unutar istog okvira, zemlje članice su pozvane da implementiraju politike koje vode ka integraciji i unapređenju rada svih aktera na tržištu rada. Implementacija trenutnih zajedničkih ciljeva za postizanje učešća i informisanosti ukazuje na to da i dalje ima mjesta za unapređenje, posebno u pogledu pružanja podrške omladinskim organizacijama, učešća u reprezentativnoj demokratiji ili učenja o mogućnostima za učešće. Usporedna analiza pokazuje da tvorci politika moraju da prilagode način komunikacije mladim ljudima posebno u cilju privlačenja neorganizovane omladine ili one u nepovoljnom položaju.

Takođe, Strategijom EU za mlade predviđa se da će do 2018. godine, saradnja EU zemalja na polju mladih biti zasnovana na **dokazima, namjerna i konkretna**. Ona treba da da jasne i vidljive rezultate koji treba da budu prezentovani, revidirani i distribuirani redovno i strukturirano, tako formirajući osnovu za kontinuiranu evaluaciju i razvoj. Postojanje *indikatora* za svih osam ‘područja djelovanja’ u strategiji omogućiće bolju provjeru ispunjenosti osnovnih ciljeva. Obzirom na dosta visoku stopu nezaposlenosti među mladim ljudima u EU (od 40 do 60%), i imajući u vidu rizike koje takva situacija proizvodi, *smanjenje stope nezaposlenosti* je glavni cilj strategije EK i zemalja članica, i prirodni *indikator* agende za segment zapošljavanja-preduzetništva mladih ljudi. S druge strane, u pogledu dijela politike koji se bavi učešćem i angažmanom mladih ljudi u društvu, u tom sektoru još uvijek ne postoje opšteprihvaćeni indikatori na nivou EU¹⁹.

¹⁸ Ferrer-Fons Mariona, Usporedni pregled nacionalnih izvještaja zemalja članica u oblasti “učešće mladih” / Comparative review of national reports submitted by member states in the field of action “youth participation”.

¹⁹ Ekspertska grupa je defnisala pet indikatora učešća: učešće mladih ljudi u NVO koje se bave politikom ili zajednicom/ životnom sredinom; učešće mladih ljudi na lokalnim, regionalnim, nacionalnim ili evropskim parlamentarnim izborima; mladi od 18 do 30 godina koji su izabrani da učestvuju u radu Evropskog parlamenta; mladi koji koriste internet za interakciju za vlastima; mladi koji koriste internet za pristup i postavljanje mišljenja na website-ovima koji se bave građanskim i političkim pitanjima.

Na kraju, **EU strategija do 2020** (dokument kojim se nastavlja Lisabonska strategija do 2000. godine), predlaže sedam ključnih inicijativa koje treba da doprinesu razvoju i zapošljavanju. Osnovni cilj inicijative **Mladi u pokretu (Youth on the Move)** flagship initiative je "da se oslobodi potencijal mladih ljudi da ostvare pametan, održiv i inkluzivan rast u Evropskoj uniji" (EK, 2010). Njom se promoviše primjena strateških inicijativa u domenu obrazovanja i zapošljavanja mladih ljudi, preduzetništva kroz programe mobilnosti za mlade stručnjake, priznavanje neformalnog i formalnog oblika obrazovanja i izrada novih politika za mlade kojima bi se podsticalo zapošljavanje onih bez iskustva, stažiranje i drugi oblici sticanja radnog iskustva. Novi EU paket za zapošljavanje mladih – **Garancija za mlade (The European Youth Guarantee)**, je nastavak inicijative Mladi u pokretu, uspostavljene kroz Inicijativu za stvaranje mogućnosti za mlade, kojom se podstiče proaktivna uloga mladih u zapošljavanju.²⁰ Između ostalog, njom se promoviše šema garancija za mlade, koja garantuje svim mladim ljudima (u periodu od 3 do 6 mjeseci nakon završetka školovanja) da će dobiti zaposlenje, moći da odrade pripravnički staž, moći da volontiraju ili prođu kroz dodatne obuke i steknu iskustvo.

²⁰ Mjere u okviru EU paketa garancija za mlade su opisane u Aneksu I, Tabela 1.

UN agenda za mlade

Agenda Ujedinjenih nacija za mlade zasnovana je na **Svjetskom programu akcije za mlade (WPAY)**, i usvojena je na Generalnoj skupštini 1995. godine. WPAY pruža politički okvir i praktični vodič za nacionalne akcije i međunarodnu podršku unapređenju situacije u kojoj se mladi ljudi širom svijeta nalaze, pokrivajući petnaest prioritarnih područja koja je međunarodna zajednica identifikovala i prezentovala, a tiču se osnovnih pitanja, posebnih ciljeva i aktivnosti usmjerenih ka ostvarivanju tih ciljeva koje su razni akteri predložili²¹. WPAY se prije svega fokusira na posebne mjere za jačanje nacionalnih kapaciteta u domenu mladih i unapređenja kvaliteta i stepena mogućnosti mladih ljudi za njihovo potpuno, efikasno i konstruktivno učešće u društvu. Da bi se ovaj program implementirao, mladi ljudi moraju da imaju sva ljudska prava i osnovne slobode, a vlade moraju da preduzmu efikasne akcije u cilju sprječavanja kršenja ovih prava i sloboda i promovisanja nediskriminacije, tolerancije, poštovanja različitosti, svih kultura i filozofskih ubjeđenja mladih ljudi, jednakih mogućnosti, solidarnosti, bezbjednosti i učešća svih mladih muškaraca i žena.

Implementacija Svjetskog programa akcije za mlade, Izvještaj Generalnog Sekretara²² daje prikaz nacionalnih iskustava, naučenih lekcija i dobrih praksi o načinima rješavanja problema koji pogađaju mlade ljude. U izvještaju se naglašava da odnos između *inkluzivnih i reaktivnih politika i učešća* ukazuje na potrebu za:

- osiguranjem posvećenosti mladih ljudi toleranciji, raznolikosti i demokratiji kroz politički dijalog o ključnim pitanjima;
- unapređenjem pristupa učešću u ekonomskim i društvenim pitanjima na svim nivoima društva; obezbjeđivanjem učešća marginalizovanih grupa (mladih žena, mladih ljudi u ruralnim područjima, lokalnog mladog stanovništva i mladih ljudi sa smetnjama u razvoju);
- angažmanom mladih ljudi u rješavanju političkih pitanja, učešćem u izbornim procesima;

Ovaj Izvještaj je takođe značajan jer sadrži **predlog seta indikatora** za WPAY (UN DOC: E/CN.5/2013/8), dok se sljedeće stavke odnose na područje *zapošljavanja*: stopa nezaposlenosti među mladima; stopa učešća mlade radne snage; mladi koji niti su uključeni u proces rada/sticanja radnog iskustva niti obrazovanja; nivo zaposlenih mladih ljudi u odnosu na broj stanovnika; mladi ljudi koji rade na osjetljivim radnim mjestima. Mjere za unaprjeđenje zapošljavanja mladih predložene u ovom izvještaju se odnose na bolji pristup obrazovanju i programima osposobljavanja; unaprjeđenju ruralnog razvoja i potrebi za razvojem preduzetničkih vještina kod mladih kao i prilika za preduzetništvo; pružanje podrške neaktivnim mladima koji nijesu uključeni u proces sticanja obrazovanja. Preporučeni *načini procjene napretka ostvarenog u ovim oblastima* se odnose na razvoj i jačanje sistema istraživanja u oblasti mladi, kao i monitoringa i evaluacije u saradnji sa relevantnim interesnim grupama.

²¹ Prioritetna područja obuhvataju: obrazovanje, zapošljavanje, siromaštvo i glad, zdravlje, životnu sredinu, ugrožavanje sredstava za život, maloljetničku pravdu, aktivnosti u slobodno vrijeme, djevojke i mlade žene, učešće, globalizaciju, ICT, HIV/AIDS, oružan konflikt, pitanja integracija.

²² Ekonomski i socijalni savet, nastavak Svjetskog samita za društveni razvoj i dvadeset četvrtog specijalnog zasjedanja Generalne skupštine: revizija relevantnih UN akcionih planova i programa u pogledu položaja socijalnih grupa. UN DOC: E/CN.5/2013/7 http://www.youthpolicy.org/basics/2012_WPAY_Implementation_Report.pdf

U Svjetskom izvještaju UN-a o mladima (UN World Youth Report)²³ naglašava se prisustvo *sve većih nedostataka kada su u pitanju dostojanstveni poslovi za mlade*. Postojeći scenario zapošljavanja mladih ljudi nazadovao je zbog pojave globalne ekonomske krize i predstavlja alarmantno pitanje koja može imati dugoročne posljedice po mlade ljude i cjelokupno društvo, s obzirom na to da su upravo mladi ključna interesna grupa koja radi na obezbjeđenju dostojanstvenih i produktivnih poslova za sve. Ipak, isuviše često se dešava da njihova mišljenja ostanu neprimijećena, a njihova pozitivna i negativna iskustva i stavovi se ne saopštavaju, posebno ne onima koji donose odluke. Sa manje iskustva i vještina nego što imaju mnogi odrasli, mladi ljudi su često suočeni sa poteškoćama u nalaženju zaposlenja. U 2010. godini, stopa nezaposlenosti mladih ljudi u svijetu iznosila je 12,6%, što je znatno više od stope nezaposlenosti odraslih ljudi koja je iznosila 4,8%. Čak i kad nađu posao, mladi se i dalje sočavaju sa problemom nestabilnih radnih mjesta, manje mogućnosti za razvoj i unaprjeđenje vještina, i nedostatak posla što dalje može da utiče na mogućnosti za obezbjeđivanje sredstava za život i prihoda. U ovom kontekstu, 4-ti stub Agende petogodišnjeg akcionog plana koji je izradio Generalni Sekretar (2012. godine)²⁴ – *Rad sa mladima i ženama i rad za mlade i žene*, ukazuje na nužnost hitnog „rješavanja potreba najveće generacije mladih u svijetu produblivanjem njihovog shvatanja postojećih problema prvenstveno u pogledu zapošljavanja, preduzetništva, političke inkluzije, građanstva i zaštite prava i obrazovanje koje uključuje obrazovanje o reproduktivnom zdravlju“.

Takođe, **UNDP** vidi omladinu kao pozitivnu silu za transformativne društvene promjene i ima za cilj pružanje podrške unapređenju političkog učešća mladih, poštujući principe koji su neophodni kako bi politička participacija mladih bila značajna i efikasna. **UNDP Strategija za mlade**²⁵ je usklađena sa mandatom UNDP-a jer teži ka uspostavljanju partnerstva sa mladim ljudima kako bi na taj način aktivno doprinosila održivom razvoju društva u kojem oni žive. Paralelno sa pružanjem podrške relevantnim politikama i programima u odnosu na posebne potrebe mladih ljudi, UNDP umnogome ističe *međusektorske pristupe i multidisciplinarna područja uključujući i informisanje mladih i pristup tehnologijama i društvenim medijima kao i razvoj kapaciteta i liderstva*.

Kao aktivan član Međuagencijske mreže za mlade i razvoj UN-a (IANYD), UNDP sarađuje sa drugim članovima ove mreže na uspostavljanju koordinisanog i sveobuhvatanog razvoja i izrade programa za omladinske politike, posebno u odnosu na **Akcionni plan UN agencija za mlade (SWAP)**²⁶ kao dio Akcionog plana Generalnog Sekretara UN-a. Stoga, UNDP poštuje mandate

23 UN-ov Svjetski izvještaj o mladima se može preuzeti sa veb sajta www.unworldyouthreport.org

24 http://www.un.org/sg/priorities/sg_agenda_2012.pdf

25 UNDP strategija za osnaživanje mladih u pogledu održivog razvoja se zasniva na ključnim usmjeravajućim principima sadržanim u međunarodnim omladinskim i razvojnim okvirima i konvencijama uključujući Svjetski program akcije za mlade (A/RES/50/81), rezultat konferencije UN o održivom razvoju (Rio+20): Budućnost kakvu želimo (A/RES/66/288), Programa UN za volontere (A/RES/31/131), Konvencije o pravima djeteta, Afričke povelje za mlade, Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, UNDP Strategije za civilno društvo, UNDP strategije za rodnu ravnopravnost i UNDP Strategije reagovanja na akcije ka korjenitoj transformaciji predvođenih mladima u arapskom regionu.

26 UN Međuagencijska mreža za razvoj mladih sprovela je on-line anketu u periodu jul-avgust 2012. godine, kako bi prikupila ulazne podatke o mladima i drugim relevantnim interesnim grupama za izradu Akcionog plana za mlade na nivou UN agencija. Nacrt Akcionog plana UN agencija, koji je Međuagencijska mreža za razvoj mladih usvojila u Ženevi, u januaru 2013. godine daje detaljan pregled predloženih područja saradnje među UN tijelima u domenu pitanja indetifikovanih od strane Generalnog Sekretara u svojoj Agendi petogodišnjeg akcionog plana, i to: zapošljavanje, preduzetništvo, politička inkluzija, građanstvo i zaštita prava i obrazovanje, uključujući i obrazovanje o seksualnom i reproduktivnom zdravlju.

drugih agencija koje rade na omladinskoj politici i programima i teži ka uspostavljanju sinergije i komplementarnosti. U skladu sa obavezama koje proizilaze iz SWAP, UNDP je predložio da zauzme vodeću ulogu u implementaciji svih mjera za ostvarivanje *političkog učešća* što je jedno od pet prioritarnih područja obrađenih u ovom dokumentu. UNDP će takođe pružati podršku na putu ka rješavanju svih drugih prioritarnih pitanja sa posebnim osvrtom na *preduzetništvo i građanski angažman*. Takođe, UNDP će uspostaviti blisku saradnju sa svim relevantnim interesnim grupama kako bi se dodatno razvile inicijative koje doprinose izgradnji kapaciteta među mladim volonterima i profesionalcima, posebno u procesu prelaska iz faze sticanja obrazovanja u fazu zapošljavanja.

Politički, pravni i institucionalni okvir za učešće i zapošljavanje mladih u Crnoj Gori²⁷

Proces tranzicije koji je uslijedio nakon sukoba na prostorima bivše Jugoslavije tokom 90-ih godina prošlog vijeka donio je brojne društvene i političke izazove zemljama bivše Jugoslavije, uključujući i Crnu Goru. Za razliku od (bivše) Jugoslavije, gdje su mladi ljudi zauzimali značajno mjesto, pad komunističkog režima i relevantnih programam za mlade stvorio je **politički vakum** u pogledu mladih ljudi u novoformiranim državama. Zbog toga, mladi ljudi u regionu postali su marginalizovani – društveno, ekonomski i politički. Shvatajući ključnu ulogu kapaciteta mladih za formiranje stabilnog i usklađenog društva i pod uticajem različitih nacionalnih i međunarodnih interesnih grupa, donosioci odluka u ovim zemljama ponovo su uspostavili mehanizme omladinske politike usvajanjem relevantne dokumentacije i uspostavljanjem organa zaduženih za rješavanje pitanja vezano za položaj mladih.

Stoga, izrada **Nacionalnog plana akcije za mlade** u Crnoj Gori (NPAM, 2006 - 2011), djelovala je kao multifunkcionalni zajednički okvir za postojeće i nove, ranije nepostojeće društvene mjere za sve oblasti od značaja za zdrav razvoj omladine i njihovo aktivno učešće u društvu. Prema NPAM-u, mladi starosti 15 do 29 godina čine 23,2% stanovništva Crne Gore²⁸. Prema ovom podatku, procenat mladih ljudi sa pravom glasa u odnosu na cjelokupno stanovništvo sa pravom glasa je znatno veći. Zato, obzirom na njihovu brojnost, mladi treba da budu ako ne najznačajniji onda jedan od najznačajnijih segmenata u kreiranju opšte društvene stvarnosti. Mladi treba da imaju poseban uticaj na područja koja se direktno bave njihovim životima i koja se takođe bave opštom društvenom realnošću, obzirom da sami treba da grade svoju budućnost.

Društveni angažman mladih ljudi je u NPAM-u prepoznat kao jedno od prioritarnih pitanja i definisan kao: „oblik participacije koji predstavlja pozitivne aktivnosti pojedinca ili grupa usmjerenih ka ostvarenju zajedničkog cilja i koji utiču na širi proces društvenih promjena za kreiranje boljeg društva: mir, jednakost i pravdu. Aktivna omladina u zajednici doprinosi razvoju mladih ljudi i stvara građane koji su spremni, imaju dovoljno iskustva i svjesni su svoje odgovornosti, snage i moći da utiču na društvo“. Strateški ciljevi stvoreni na ovom području tiču se broja i unapređenja načina za učešće mladih u procesima donošenja odluka; povećane svijesti i shvatanja mladih o vrijednostima civilnog društva; i većeg nivoa saradnje i razumjevanja između NVO sektora, Vlade i građana. U tom kontekstu, **Strategija saradnje Vlade Crne Gore i nevladinih organizacija** (Akcioni plan 2009-2011) bavi se pitanjem učešća kroz neke od opštih ciljeva, kao što su: unapređenje normativnog-zakonskog okvira za uspostavljanje i funkcionisanje NVO; i unapređenje institucionalnog okvira za saradnju sa NVO.

Zakonski okvir za učešće mladih u Crnoj Gori sastoji se od nekoliko zakona koji se bave pitanjem učešća mladih ljudi u širem smislu. **Opšti Zakon o obrazovanju** („Sl. list“, br. 45/11), bavi se pitanjem učešća studenata naglašavajući da se „slobodne“ aktivnosti učenika realizuju kroz: učeničke zajednice, sekcije, klubove, udruženja i druge oblike. Obrazovna institucija može da osnuje učeničke zadruge. U **Zakonu o višem obrazovanju** („Sl. list“, br. 60/03) definišu se prava i obaveze studenata i rad studentskog parlamenta i studentskih organizacija. U zakonu se navodi

²⁷ ANEKS I u tabeli 5 daje sveobuhvatan pregled postojećih politika, pravnog i institucionalnog okvira.

²⁸ Prema najnovijim podacima Zavoda za statistiku, MONSTAT, (popis za 2011. godinu), analizom obuhvaćena grupa (starosti od 15 do 35 godina) broji 185.634 građana Crne Gore (94.509 muškaraca i 91.125 žena).

da članovi studenti učestvuju u radu Senata Univerziteta (ekspertska tijelo). Pored ovog, **Zakon o lokalnim samoupravama** („Sl. list“, br. 38/12), bavi se pitanjem učešća građana na lokalnom nivou, dok se **Zakon o nevladinim organizacijama** („Sl. list“, br. 39/11), bavi pravom na udruživanje, sa posebnim osvrtom na prava mladih ljudi starosti veće od 14. godina da osnuju NVO, što je izuzetno značajan član jer omogućava srednjoškolcima da formalizuju svoje inicijative koji je sve više. Postoji još i **Zakon o socijalnoj zaštiti i dobrobiti djeteta** („Sl. list“, br. 27/2013) i **Nacrt zakona o maloljetničkom pravosuđu. Zakon o mladima** koji je u fazi izrade detaljnije će se baviti pitanjem mehanizama za učešće mladih i prava mladih ljudi na potpuno i efikasno učešće u izradi i implementaciji politike za mlade, kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou. Zakonom će takođe biti obuhvaćeno i pitanje nacionalne koordinacije omladinske politike, Nacionalni savjet mladih i mehanizmi podrške učešću mladih, poput omladinskih centara, omladinskog rada i informisanosti mladih.

Stoga, negativni efekti nezaposlenosti i isključenosti iz profesionalnog i društvenog života se odslikavaju u svojstvu nedostatka informacija i vještina, niskog samopoštovanja, marginalizacije, osiromašenja i pretjeranog iseljavanja mladih ljudi posebno na sjeveru zemlje. Kriza uzrokovana nezaposlenošću omladine takođe lišava mlade ljude mogućnosti za stambeno osamostaljivanje koje je neophodno za uspostavljanje autonomije i stvaranje porodice. Ovim se prelazak mladih u fazu „zrelosti“ produžava u poređenju sa evropskim i svjetskim trendovima. Ipak, ističući **zapošljavanje mladih** kao jedno od prioritarnih područja, NPAM (2006-2011) predlaže usvajanje sljedećih strateških ključeva kako bi se riješili izazovi usklađivanja ponude i potražnje na tržištu rada, pružanja podrške inventivnim programima usklađenim sa strateškim pravcima ekonomskog razvoja, isti uslovi za rad i zapošljavanje mladih ljudi.

Vlada Crne Gore, u saradnji sa relevantnim ministarstvima, usvojila je **brojne strategije i zakone** kako bi se ovaj segment uskladio sa EU pravnim okvirom za zapošljavanje mladih, sa posebnim akcentom na razvoj cjeloživotnog profesionalnog usavršavanja i osposobljavanja, kao i bolje povezanosti obrazovanja i preduzetništva²⁹. Opšte gledano, u ovim strategijama i zakonima ističe se značaj unapređenja učenja na radnom mjestu; veći stepen profesionalnog angažovanja diplomaca i dobijanje zaposlenja odmah po završetku procesa obrazovanja; unapređenje inovacija, regionalnog razvoja i preduzetništva; brže i fleksibilnije reagovanje na promjene na tržištu rada kao i njihovo brže predviđanje; kreiranje različitih oblika obuke za odrasle; jačanje povezanosti programa za osposobljavanje odraslih i tržišta rada; unapređenje i podsticanje kompetencija u toku karijere. Osim NPAM-a, **strategije kreirane za rješavanje pitanja zapošljavanja mladih** u Crnoj Gori su: Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa (2012-2015); Strategija cjeloživotnog preduzetničkog učenja (2008 – 2013); Nacionalna strategija za cjeloživotnu karijernu orijentaciju (2011 -2015); Strategija razvoja stručnog obrazovanja (2010 – 2014); Strategija razvoja stručnog obrazovanja za sjever Crne Gore (2011-2014); Strategija razvoja malih i srednjih preduzeća (2011-2015); Strategija saradnje Vlade Crne Gore sa nevladinim organizacijama (akcioni plan 2009-2011); Strategija razvoja volonterizma u Crnoj Gori (2010 – 2014); i Lokalni akcioni planovi za mlade (Bijelo Polje, Berane, Kolašin, Pljevlja, Kotor, Budva, Nikšić).

²⁹ Detaljna analiza gore navedenih strategija, pravnog i institucionalnog okvira data je u Aneksu II, dok je analiza kapaciteta za implementaciju i usklađivanje sa EU standardima prikazana u sljedećem poglavlju.

Nekoliko **crnogorskih zakona** reguliše segment politike koji se bavi rješavanjem problema zapošljavanja mladih ljudi kao prioritarnog pitanja. Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti („Sl. list CG“, br.14/2010 i 45/2012), pruža informacije o mogućnostima i uslovima zapošljavanja, posredovanja kod zapošljavanja, profesionalnog usmjerenja, isplate plata pripravnici; definiše podršku samozapošljavanju, subvencije za samozapošljavanje, obrazovanje i obuku, profesionalnu rehabilitaciju teško zapošljivih grupa, javne radove, stipendije, itd. **Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom** (Sl. list, br. 49/08) bavi se ovom grupom zasebno. Pored ovog, usvojen je i **Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija** (Sl. list, br. 80/210), i **Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama** (Sl. list, br. 80/2008), dok je stručno obrazovanje uređeno **Zakonom o obrazovanju odraslih** (Sl. list, br. 20/2011). Novousvojeni zakon koji se bavi pitanjem zapošljavanja mladih ljudi je **Zakon o stručnom osposobljavanju lica sa stečenim visokim obrazovanjem** (Sl. list, br. 38/12), koji stvara pravni osnov za pružanje prakse mladim diplomcima. U toku prve godine njegove implementacije, preko 4,000 svršenih visokoškolaca je uspjelo da stekne svoje prvo radno iskustvo, što je omogućeno kroz sredstva koja je Vlada opredijelila, a koja iznose 10 miliona eura.

**Stanje stvari –
Situaciona analiza**

Usklađivanje države i kapaciteti za sprovođenje omladinske politike u Crnoj Gori

Pravna tekovina EU (EU Aquis) koja se bavi omladinskom politikom, učešćem i zapošljavanjem mladih ljudi trenutno je u fazi usklađivanja sa nacionalnim politikama i zakonodavstvom, u okviru procesa pregovora za članstvo u EU kroz poglavlje 26 (obrazovanje i kultura), i poglavlje 19 (socijalna politika i zapošljavanje). Analički izvještaj Evropske komisije o usklađenosti (Screening Report) - poglavlje 26 (obrazovanje i kultura)³⁰, između ostalog, daje zaključke o stepenu usklađenosti strategija, institucija i zakonskog okvira koji se odnose na omladinsku politiku, i navodi da je *omladinska politika* Crne Gore već uveliko usklađena sa zajedničkim ciljevima definisanim na nivou EU prema Bijeloj knjizi Evropske komisije za mlade³¹.

U izveštaju se navodi da se usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa pravnim tekovinama EU za oblast omladinske politike realizuje se kroz Nacionalni plan akcije za mlade (NPAM 2006-2011), kao i kroz rad na Zakonu o mladima, čime se unapređuju strukture za implementaciju i izgradnju institucionalnih kapaciteta. Ministarstvo prosvjete (Uprava za mlade i sport) je zaduženo za omladinsku politiku Crne Gore, dok je Savjet za mlade Crne Gore (SZMCG) osnovan 2007. godine odgovoran za monitoring, evaluaciju i unapređenje nacionalne omladinske politike prema mladima. NPAM je kreiran kroz dvogodišnji participativni pristup zasnovan na dokazima u saradnji sa Vladom i civilnim sektorom. Ova strategija definiše ciljeve, mjere i aktivnosti u okviru 9 prioritarnih oblasti relevantnih za mlade: zapošljavanje, obrazovanje, zdravlje, ljudska prava, učešće, kultura, slobodno vrijeme, porodica, informisanost i mobilnost.

Implementacija NPAM-a, u periodu njegovog važenja 2006 – 2011, je tekla kroz participativan proces, koji je obuhvatao i izradu godišnjih akcionih planova kroz godišnje konferencije sa NVO-ima za mlade, i drugim interesnim grupama, kojima su se definisala prioritarna područja i aktivnosti koje su se zatim finansirale kroz godišnje javne pozive za projekte za NVO i opštine. U 2009. godini, Ministarstvo kulture, sporta i medija i Međunarodna organizacija za migracije (IOM) otpočeli su sa implementacijom projekta *Društvena revitalizacija mladih (Youth Social Revitalization)* sa ciljem izgradnje kapaciteta nacionalnih vlasti zaduženih za omladinsku politiku, kao i svih drugih interesnih grupa, i promovisanje i jačanje učešća mladih. U okviru ovog projekta, oformljena je i Kancelarija za mlade, čije osoblje nastavlja sa radom i nakon završetka projekta i čini profesionalnu i održivu bazu ljudskih resursa za implementaciju omladinske politike. Kroz ovaj projekat, započet je intenzivan rad na razvoju lokalnih omladinskih politika, kako bi do 2012. godine 12 opština radilo na - ili je već pripremio planove za implementaciju lokalnih politika za mlade; imenovan je 21 lokalni službenik, oformljeno je 5 kancelarija za mlade, kao i 5 lokalnih Savjeta za mlade i Savjeta mladih. Osnovni instrumenti implementacije NPAM na nacionalnom i lokalnom nivou su: pružanje informacija (mediji, internet stranice, e-mail, događaji), izgradnja kapaciteta i povezivanje, međusektorska saradnja, konsultacije, finansiranje, međunarodna saradnja, horizontalna i vertikalna saradnja i uspostavljanje partnerstava. U 2012. godini, formiran

³⁰ Pravna tekovina EU (EU Acquis) za oblast obrazovanja i kulture uglavnom obuhvata okvir saradnje, upotrebu programa i otvoreni metod saradnje (OMS) za približavanje nacionalnim politikama i ostvarivanju zajedničkih ciljeva. U oblasti obrazovanja, osposobljavanja i mladih, države članice treba da imaju zakonski, administrativni i finansijski okvir, kao i postojeće neophodne kapacitete za sprovođenje kako bi se omogućilo dobro upravljanje decentralizovanim programima Evropske unije, uključujući i finansijsko upravljanje.

³¹ U tabeli 1 ispod, dat je prikaz relevantnih pravnih tekovina, kao i politika, pravnog i institucionalnog okvira relevantnih za omladinsku politiku Crne Gore.

je Nacionalni Savjet mladih - Crnogorski omladinski forum (COF), i započeo je rad na izradi Zakona o mladima. Zakonom o mladima definisane se metode usvajanja, implementacije i evaluacije omladinske politike na nacionalnom i lokalnom nivou, međusektorska saradnja, učešće mladih u procesima donošenja odluka, informisanje mladih, pružanje neformalnog obrazovanja mladima, omladinske organizacije, finansiranje inicijativa za mlade, itd. Prvi koraci u ovom procesu napravljeni su već 2011. godine, kada je urađena analiza relevantnih regionalnih i EU zakona i regulativa za mlade. Štaviše, pripremljen je Nacionalni izvještaj o omladinskoj politici Crne Gore kroz program Partnerstvo za mlade EU-SE, koji je jedan od ključnih izvora informacija za sprovođenje analiza neophodnih za izradu zakona. Formirana je radna grupa za izradu predloga Zakona o mladima, koja se sastoji od predstavnika vladinih i nevladinih organizacija/omladinskih organizacija. Ona se bavi analizom evropskih i regionalnih iskustava kao i nacionalnog stanja i na osnovu toga radi na izradi predloga zakona koji će dalje biti dat na javne rasprave i konsultacije, nakon čega će uslijediti njegova finalizacija i usvajanje. Predviđena je Finalizacijapredloga Zakona o mladima je predviđena za kraj 2013. godine. Zakon o mladima ima za cilj postavljanje čvrste osnove za budući razvoj u ovom domenu. Osim toga, vrijednosti zakona su i u stimulanju aktivne participacije mladih u društvu, međusektorskog pristupa, kao i stvaranje uslova za podršku kritičkom razmišljanju kod mladih. Predviđeno je da nova nacionalna strategija za mlade i Zakon o mladima budu usklađeni sa EU strategijom za mlade i pravnim tekovinama EU.

Međusektorski pristup omladinskoj politici je osiguran kroz institucionalne mehanizme uspostavljene prije implementacije EU strategije za mlade koja je stupila na snagu u januaru 2010. godine. Vlada je formirala Savjet za mlade Crne Gore kao tijelo koji će se baviti praćenjem i procjenom implementacije NPAM. SZMCG je imenovalo Ministarstvo prosvjete i nauke (Odlukom br. 01-3481), 02.07.2007. godine, u skladu sa Odlukom Vlade. Zadatak SZMCG je da prati i upravlja, implementira i promovise NPAM (2006 – 2011), pruža podršku radu vladinih institucija zaduženih za omladinsku politiku (poput Uprave za mlade i sport – UMS). SZMCG je organizovao godišnje konferencije na temu godišnjih akcionih planova za mlade i radio na sprovođenju ostalih inicijativa koje su značajne za omladinsku politiku (npr. formiranje Crnogorskog omladinskog foruma kao krovne organizacije), kao i na podsticanju regionalne i evropske saradnje. U cilju uspješne implementacije NPAM-a, SZMCG je sprovodio eksternu komunikaciju, zastupao i saradivao sa širokim krugom aktera u svim sektorima, sprovodio istraživanja i pripremao izvještaje o pitanjima koja se odnose na mlade.

EU strategija za mlade uticala je na definisanje prioriteta na polju omladinske politike u Crnoj Gori **na lokalnom nivou** kao i na jačanje već postojećih definisanih na nacionalnom nivou. Lokalne vlasti su takođe nosioci izrade Lokalnih planova akcije za mlade (LPAM) u okviru kojih se vrše analize svih relevantnih nacionalnih i međunarodnih dokumenata i strategija. U LPAM-ima su definisani strateški ciljevi i planovi aktivnosti za sljedeća područja: obrazovanje, zapošljavanje, učešće, zdravlje, mobilnost, informisanost, ljudska prava, porodica, slobodno vrijeme, bezbjednost i kultura koje su usklađene sa relevantnom nacionalnom i međunarodnom dokumentacijom uključujući i EU strategiju za mlade.

Pored značajnih dostignuća, u izvještaju EK u poglavlju 26 ističe se i **napredak na sljedećim područjima**: učešće mladih građana u javnom životu na lokalnom nivou (mladi ljudi starosti od 14 godina mogu da osnuju NVO, čime se omogućava učenicima da formalizuju svoje inicijative za učešće na lokalnom i nacionalnom nivou); međusektorska i međunarodna saradnja; kao i unapređenje uslova u objektima za obrazovanje djece sa smetnjama u razvoju. Pored toga, da bi se na najbolji način iskoristio predpristupni period za obavljanje priprema za potpunu primjenu pravnih tekovina iz poglavlja 26, Crna Gora će morati da formira relevantne strukture za upravljanje decentralizovanim djelovima programa „Erasmus za sve“, kao i za monitoring i kontrolu implementacije. Crna Gora takođe teži ka ispunjenju seta ciljeva EU kao dijela šire EU strategije do 2020. godine. U ovom kontekstu, ona mora da nastavi da radi na razvijanju svojih indikatora i standarda za poređenje (benchmarks). Štaviše i prije svega, budući da je Crna Gora mala država, ona se suočava sa administrativnim izazovima u pogledu praćenja, implementacije i učešća u sveobuhvatnom okviru politika EU. Iako je usklađivanje sa pravnom tekovinom i smjernicama EU u znatnoj mjeri ostvareno, implementacija će predstavljati poseban izazov za administraciju. U tom pogledu, Crna Gora mora da definiše prioritete za izgradnju kapaciteta za implementaciju.

Još jedan od izazova je i pružanje podrške i promovisanje **interdisciplinarnog istraživanja** vezano za mlade, i njihovih uslova života u skladu sa rezolucijom Savjeta EU o aktivnoj inkluziji imajući u vidu društveno-ekonomske prilike i mogućnosti, kao i prepreke koje one nameću za socijalnu inkluziju i zapošljavanje mladih. Ipak, saradnja između institucija odgovornih za mlade i istraživačke zajednice uspostavljena je tek nakon stupanja na snagu EU strategije za mlade. Preduzeti su izvjesni koraci na ovom polju kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou kroz aktivnosti Uprave za mlade i sport i Međunarodne organizacije za migracije, kroz projekat Društvena revitalizacija mladih, pa je sprovedeno istraživanje o učešću mladih u Crnoj Gori i urađena studija izvodljivosti omladinskog preduzetništva. Stoga, istraživanja u oblasti mladih/omladinske politike zahtijevaju dodatna unapređenja, kao i sistemski i sistematičan pristup. Važno je napomenuti da Crna Gora učestvuje u *EU okviru saradnje u polju omladinske politike* kroz razne događaje i procese: događaji u okviru Otvorenog metoda koordinacije kao što su konferencije u okviru predsjedavanja EU, evaluacija sprovođenja EU strategije za mlade, programi EU-SE partnerstva za mlade, preko Evropskog centra znanja o omladinskoj politici (EKCYP), Baze EU istraživača za mlade (PEYR), i Ekspertska grupa za praćenje EU indikatora za mlade.

Usklađivanje države i kapaciteti za sprovođenje u pogledu učešća mladih

Tabela 1: Javne politike, zakonski i institucionalni okvir za usklađivanje omladinske politike Crne Gore sa pravnim tekovinama EU

Omladinska politika	
Relevantne pravne tekovine	<ul style="list-style-type: none"> Bijela knjiga Evropske komisije – Novi podsticaj za mlade u EU, EU strategija za mlade (2010-18) (izvještaj koji je Komisija uputila Savjetu, Evropskom Parlamentu, Evropskom ekonomskom i socijalnom komitetu i Komitetu regiona, a koji se bavi EU strategijom za mlade – ulaganje i osnaživanje – obnovljeni otvoreni metod saradnje u cilju rješavanja izazova i mogućnosti za mlade), Evropski pakt za mlade (Dokument koji je Komisija uputila Savjetu za evropske politike za mlade – koji se bavi problemima mladih ljudi u Evropi – implementacija Evropskog pakta za mlade i promovisanje aktivnog građanstva), Rezolucija Savjeta Evropske unije usvojena 27.11.2009. godine o obnovljenom okviru za evropsku saradnju na području rada sa mladima (2010-2018), Preporuke Savjeta od 20.11.2008. godine o mobilnosti mladih volontera širom EU.
Institucionalni okvir – glavni akteri	<ul style="list-style-type: none"> Ministarstvo prosvjete (Uprava za mlade i sport) – radi na izradi i implementaciji omladinske politike i Zakona o mladima, koordiniše međusektorsku saradnju, izradu lokalne omladinske politike, saradnju sa NVO i međunarodnim partnerima, Savjet za mlade Crne Gore – vršio monitoring, procjenu i davao sugestije u pogledu unapređenja nacionalne omladinske politike; uloga Savjeta će biti redefinisana kroz Zakon o mladima, Lokalne samouprave (sekretarijati, kancelarije za mlade) – izrada i implementacija lokalnih omladinskih politika, Druge relevantne vladine institucije (druga ministarstva, agencije i zavodi) – izrada i implementacija sektorskih politika za mlade, saradnja sa i izvještavanje Ministarstvu prosvjete, Nevladine organizacije – NVO za mlade, NVO koji rade sa mladima, Nacionalni savjet mladih.
Osnovni zakonski i strateški okvir	<ul style="list-style-type: none"> Nacionalni plan akcije za mlade 2006-2011 – strategija pripremljena na osnovu istraživanja potreba mladih uz široke međusektorske konsultacije; njom je obuhvaćeno devet prioritarnih oblasti (obrazovanje, učešće, zdravlje, ljudska prava, porodica, informisanost i mobilnost, kultura, slobodno vrijeme), Zakon o mladima – u fazi izrade, čija je finalizacija planirana za kraj 2013. godine – ovaj zakon će definisati izradu i implementaciju omladinske politike na nacionalnom i lokalnom nivou, institucionalni okvir, organizacije mladih, nacionalni savjet mladih, Nova strategija za mlade – koja će biti izrađena u toku 2014. godine, nakon usvajanja Zakona o mladima i istraživanja potreba i okolnosti u kojima se mladi ljudi u Crnoj Gori nalaze, Lokalni akcioni planovi za mlade – na kojima rade i koje će implementirati lokalne samouprave.

Kako je već pomenuto, sprovedene su razne mjere i koraci i prije stupanja na snagu Strategije EU za mlade u januaru 2010. godine u cilju uspostavljanja mehanizama za dijalog sa mladima i učešća mladih na nacionalnom i lokalnom nivou. U NPAM, primat je dat učešću i uspostavljanju mehanizama njegove implementacije na participativan način. Takođe, na nacionalnom nivou postoje dvije strukture koje podstiču učešće mladih i po svojoj prirodi one predstavljaju mehanizme za participaciju mladih. Savjet za mlade Crne Gore (SZMCG), kojim se obezbjeđuje princip ko-menadžmenta (zajedničkog upravljanja), i Crnogorski omladinski forum (COF), koji kao krovna omladinska organizacija-nacionalni savjet mladih, povezuje organizacije za mlade i druge strukture za mlade na lokalnom i nacionalnom nivou, te definiše i stvara uslove za aktivno učešće mladih ljudi u izradi omladinske politike, međunarodnoj saradnji, i učešću u nacionalnim strukturama koje se bave ovim pitanjima.

Uprava za mlade i sport (UMS) u okviru Ministarstva prosvjete je preduzela dodatne mjere/inicijative nakon stupanja na snagu Strategije EU za mlade kako bi se podstakla upotreba već postojećih ili izrada novih smjernica za učešće mladih, informisanje i konsultacije za osiguranje kvaliteta ovih aktivnosti. U okviru projekta „Društvena revitalizacija mladih“ (2009-2011) u saradnji sa IOM, UMS je pokrenula internet stranicu www.infomladi.me u cilju informisanja mladih, NVO, institucija, i opština o aktivnostima koje se organizuju za mlade i od strane mladih, realizovala je i kampanju za promociju učešća mladih (2010. godine), kreirala je internet stranicu/internet platformu za komunikaciju svih profesionalaca koji rade sa mladima, a između ostalog i omladinskih radnika i opštinskih službenika za mlade (or.infomladi.me), kreirala je online mapu objekata od značaja za mlade (mapa.infomladi.me), organizovala okrugle stolove i konferencije o učešću mladih zajedno sa NVO i opštinama u sve tri crnogorske regije, te sprovela istraživanja o učešću mladih u Crnoj Gori (2011). Podaci i preporuke koje je ovo istraživanje dalo kasnije su korišćeni za izradu dva priručnika o učešću mladih namijenjenih populaciji mladih ljudi kao i donosiocima odluka, sa posebnim osvrtom na mehanizme, strategije, strukture, i nivo učešća mladih u donošenju odluka. Ovi priručnici distribuirani su u digitalnoj i štampanoj formi, a kreirani su kroz projekat „Ka održivom učešću mladih“ koji je finansirao UNESCO, i implementirala UMS 2011. godine. Kada je riječ o informisanju mladih, UMS je organizovala i konferenciju o informisanju mladih, finansijski podržala članstvo crnogorskog predstavnika u Evropskoj agenciji za informisanje i savjetovanje mladih (European Youth Information and Counselling Agency - ERYICA), kreirala sopstvena sredstva informisanja – veb sajtove, organizovala obuke o informisanju mladih, i finansirala razne aktivnosti usmjerene ka informisanju mladih.

Pored toga, sprovedene su i mjere/inicijative u cilju pružanja finansijske podrške organizacijama za mlade, kao i lokalnim i nacionalnom savjetu za mlade u cilju promovisanja prepoznavanja njihovog značaja. Kako je gore navedeno, UMS, zajedno sa SZMCG, pružila je finansijsku podršku uspostavljanju Crnogorskog omladinskog foruma (COF) – krovne organizacije mladih, kroz: obezbjeđivanje sredstava za njegovo stvaranje, zajedničko organizovanje događaja, pružanje informacija direktno i na različitim događajima, kao i putem internet stranica i uključivanja u sve aktivnosti vezano za omladinsku politiku i učešće mladih, gdje direktno mogu da prezentuju svoj rad relevantnim interesnim grupama (predstavnicima ministarstava, opština i nacionalnih i omladinskih organizacija, itd.). COF takođe učestvuje u izradi Zakona o mladima.

UMS takođe pruža podršku formiranju Lokalnim savjetima mladih (LSM) na razne načine: finansiranjem njihovog formiranja i/ili njihovih aktivnosti, posjetama lokalnim vlastima i zalaganjem za kreiranje LPAM i LSM kao predstavničkih tijela mladih, te pružajući informacije LSM, i zalaganjem za njihovo učešće u svim aktivnostima vezanim za omladinsku politiku. UMS je putem godišnjih javnih konkursa za projekte pružala finansijsku podršku organizacijama za mlade, pa je tako od 2009. do 2011. godine dodijeljeno 280,000€ za finansiranje preko 70 projekata. Od 2012. godine, ovaj mehanizam je ukinut jer, po novom Zakonu o NVO, postojaće samo jedan centralni fond za dodjelu finansijske podrške projektima NVO, čime se ukida mogućnost da institucije daju zasebne konkurse za projekte iz osvoje oblasti rada. Takođe, većinu svojih aktivnosti UMS sprovodi u saradnji sa NVO sektorom, pa je stoga prepoznata kao otvorena, transparentna, proaktivna institucija koja djeluje kroz partnerstva.

U cilju promovisanja angažmana većeg broja što različitijih mladih ljudi u neposrednoj ili predstavničkoj demokratiji, u organizacijama za mlade i drugim organizacijama civilnog društva, preduzete su mjere/inicijative nakon stupanja na snagu Strategije za mlade EU kroz finansiranje projekata omladinskih organizacija, pri čemu je UMS održavala visoke kriterijume u pogledu raznolikosti ciljnih grupa kao i učešća mladih u ovim projektima.

Osim djelovanja UMS, projekat „Demokratskih radionica“ (“Democracy Workshops Project”) koji sprovodi NVO Forum MNE i Skupština Crne Gore, a koji finansira ERSTE fondacija, ima za cilj edukaciju djece u Crnoj Gori starosti između 8 i 14 godina (od 3. do 9. razreda osnovne škole) o parlamentarnoj demokratiji, ustavu, vladavini prava, ljudskim pravim, vladi, zakonodavstvu i ulozi medija.

Da bi se na što efikasniji način iskoristile informacione i komunikacione tehnologije i produčilo učešće mladih ljudi, U okviru DRM projekta (2009-2011), u saradnji sa IOM, kako je već pomenuto, preduzeto je više aktivnosti i kreirana su tri internet stranice/internet platforme. Pored toga, kao važan preduslov učešća, UMS je pružila podršku projektima za *informisanje mladih* i obuku info-radnika, kao i aktivnosti u okviru evropske kampanje o pravima mladih na informisanje – Informacija uPRAVO sada! Takođe, u saradnji sa UNDP i Vladom Crne Gore, uspostavljena je platforma za E-peticije (www.epeticije.gov.me) – „Glas građana“, kako bi se građanima pa i mladim ljudima omogućilo da kreiraju internet peticije, koje se, ukoliko su podržane od strane 6.000 građana, u formi inicijative podnose Vladi na razmatranje.

U cilju pružanja podrške raznim oblicima „učenja o učešću u donošenju odluka“ od ranog doba kroz formalno i neformalno obrazovanje, preduzete su mjere i prije implementacije Strategije EU za mlade. U sistem formalnog obrazovanja u Crnoj Gori, u školama je uveden predmet „Građansko obrazovanje“, kao i *Medijska pismenost*. Ovi predmeti se u velikoj mjeri bave temom učešća. Pripremljena je i Strategija razvoja građanskog obrazovanja (2007-2010), kao i razne mjere za obuku nastavnika. Opredijeljena su sredstva iz raznih vladinih fondova za NVO za potrebe finansiranja projekata koji podstiču mlade na učenje o učešću u procesima donošenja odluka. Na primjer, od 2009-2011 godine, UMS je finansirala projekte koji se tiču participacije mladih za učenike srednjih škola i studente, gdje je učešće mladih u svim fazama projekta bio

jedan od ključnih kriterijuma za finansiranje projekta. Pored toga, UMS je organizovala i brojne obuke, konferencije i okrugle stolove za omladinske organizacije na temu učešća mladih u donošenju odluka.

Da bi se dodatno razvile mogućnosti za uspostavljanje dijaloga između javnih institucija i mladih ljudi, u saradnji sa SZMCG, UMS je pružila finansijsku podršku formiranju Nacionalnog savjeta mladih - Crnogorskog omladinskog foruma (COF)³² koji treba da osigura veće i konstantno učešće mladih u procesu donošenja odluka. UMS takođe ulaže značajne napore u unapređenje dijaloga na lokalnom nivou kroz saradnju sa opštinama na izradi LPAM-a, pruža podršku u formi finansijskih sredstava i informacija, i pruža podršku uspostavljanju Lokalnih Savjeta mladih. Mehanizmi za učešće mladih, na lokalnom i nacionalnom nivou, definišuće se kroz Zakon o mladima koji je u izradi. UMS je takođe realizovala konferencije sa omladinskim NVO, zatim NVO koje rade sa mladima, izviđačima, mladima u političkim partijama, studentskim organizacijama i lokalnim savjetima mladih, kao i konferencije u saradnji sa SZMCG i Evropskim omladinski forumom (EYF). Kroz redovnu komunikaciju, saradnju i angažman svih omladinskih organizacija i struktura, Uprava održava kvalitetan odnos sa organizacijama i omogućava im da učestvuju u aktivnostima, procesima planiranjima i mjerama koje sprovodi.

³² Crnogorski omladinski forum: <http://www.infomladi.me/index.php?IDSP=19865&jezik=eng>

Ključni izazovi i područja koja je potrebno unaprijediti

Nacionalni izvještaj o razvoju po mjeri čovjeka (NHDR, 2013) ukazuje da na nivou zajednica i društva, građani Crne Gore nemaju povjerenja u sopstvene i zajedničke sposobnosti da utiču na proces donošenja odluka, a samo neznatan broj njih je član nevladinih organizacija, udruženja, klubova i drugih oblika civilnog društva. Omladina je najaktivnija grupa i 12% mladih ispitanika su članovi i aktivno učestvuju u studentskim organizacijama, dok njih 13% nijesu članovi ali aktivno učestvuju.

Takođe, rezultati „KAP istraživanja“ o znanjima, stavovima, i ponašanjima mladih (UN, 2013), pokazuju da 54% mladih u Crnoj Gori smatra da *je nemoguće uticati na procese u zajednici/zemlji i da oni ne mogu da utiču na procese donošenja odluka* (66%). U isto vrijeme, većina mladih (69%) *nije upoznata sa značajem i vidovima učešća, ili sa organizacijama i institucijama koje se bave pitanjima mladih, dok 40% njih misli da mladi ne bi trebalo da se aktivno bave politikom*. Paradoksalno, 91% mladih vjeruje da bi svijet bio bolje mjesto ukoliko bi svi učestvovali u razvoju zajednice. Na pitanje šta je potrebno uraditi kako bi se osiguralo veće učešće mladih ljudi u donošenju odluka i životu zajednice, odgovorili su da bi to bili moguće ukoliko bi se mladi *motivisali, dobili mogućnost da učestvuju u razvoju zajednice i ukoliko bi se njihovo mišljenje uzelo u obzir*.

Istraživanje IOM-a o učešću mladih (2011) naglašava da se u Crnoj Gori mladi ljudi *ne doživljavaju kao resurs* u koji treba ulagati i da ne zauzimaju *prioritetno mjesto* na agendi javne politike. Ova činjenica se negativno odražava na razvoj i implementaciju nacionalne omladinske politike zbog nedovoljne političke posvećenosti, sistematskog i koordinisanog pristupa kao i održivog finansiranja. Ovo pitanje dobija na značaju ukoliko se uzme u obzir i visoka cijena isključenosti mladih ljudi iz društvenih procesa i tržišta rada sa jedne strane, te brzih društvenih i ekonomskih promjena koje zahtjevaju efikasna i djelotvorna rješenja kroz politike za mlade sa druge strane.

U tom kontekstu, primarni podaci sakupljeni kroz ovu analizu ukazuju na sličnu tendenciju ističući da je **rizik od produbljanja jaza u kontinuitetu razvoja i primjene omladinske politike** veliki zbog prestanka važenja NPAM-a (2006-2011), i odlaganja procesa njegove evaluacije, te kreiranja nove strategije: „*Što se tiče mladih ljudi, izgleda da oni nijesu dio plana Vlade Crne Gore, jer NPAM kao strateški okvir koji se bavi isključivo ovom grupom ne postoji. U isto vrijeme, nemogućnost Vlade da imenuje direktora Uprave za mlade i sport ukazuje na nepostojanje volje, a moguće čak i ravnodušnost u zauzimanju strateškog i planskog pristupa rješavanju problema mladih. S druge strane, dok je prethodni NPAM bio na snazi, što je takođe bio slučaj i sa brojnim lokalnim akcionim planovima za mlade, većina planiranih aktivnosti i inicijativa nije sprovedena, djelimično zato što sredstva za njihovu implementaciju nijesu bila opredijeljena, ali i zato što lokalne Kancelarije za mlade nijesu osnovane. U pogledu sjevernog regiona, nepostojanje ili neadekvatno sprovođenje lokalnih akcionih planova za mlade dovodi u pitanje posvećenost lokalnih vlasti rješavanju potreba mladih ljudi na strateški i koordinisan način*“.

Pored toga, ispitanici iz **NVO koje se bave mladima** su naglasili da postojećim strategijama i politikama *nedostaje vizija* koja bi bila smjernica ka postizanju željene promjene u društvu. Naglašava se da se strategije i politike koje se bave učešćem i zapošljavanjem mladih ne zasnivaju na stvarnim potrebama i prioritetima mladih ljudi, a glavni uzrok tome je nedostatak angažmana mladih ljudi i onih koji rade sa mladima (prosvjetni radnici, omladinski radnici itd.) na izradi strategija i

politike. Naglašeno je da su postojeće strategije „ambiciozne u pogledu kvantitativnih indikatora, koje se odnose na veliki broj mladih ljudi uključenih u određenu aktivnost“, međutim pitanje ostaje „koja je uloga mladih ljudi u tom procesu i šta oni dobijaju implementacijom strategija/politika kada zapravo i nijesu suštinski nego samo formalno uključeni u cjelokupan proces“.

Slabost postojećih strategija ogleda se takođe i u *kvalitativnoj definiciji indikatora* zbog čega rezultati i nijesu u potpunosti mjerljivi, i ne odražavaju opšte stanje stvari. Često se dešava da postojeći programi nijesu „usklađeni sa postojećim zakonima i politikama, i da nedostaju konkretni koraci koji jasno odražavaju promjene jer postojeći nijesu dovoljni da bi se postigao željeni rezultat“. Predloženi koraci kojima bi se prevazišle ove barijere odnose se na realistične ciljeve i korake unutar samih politika/strategija koje se bave pitanjem mladih, sa većim oslanjanjem na resurse samih mladih, uz iskustvo iz regiona i EU: „Neophodno je izraditi crnogorski model koji bi bio zasnovan na stvarnim potrebama mladih ljudi, a ne da se izgubi osjećaj za realnost u nastojanjima da se postignu EU standardi...potrebno je da se sagledaju stvarni kapaciteti ljudskih i materijalnih resursa...“

Osim strateškog, najveći **pravni izazovi** odnose se na *neobavezujuću prirodu* nacionalnih i lokalnih omladinskih politika: „NPAM i LAPM nijesu obavezujući - uprkos činjenici da su agencije koje rade na njihovoj implementaciji jasno definisane, institucije nijesu u obavezi da ih primjenjuju bilo na lokalnom ili nacionalnom nivou“. Primarni podaci potvrđuju izuzetan značaj procesa izrade Zakona o mladima jer nedostatak pravnog okvira znatno otežava implementaciju i izradu omladinskih politika na lokalnom i nacionalnom nivou. Zakon će omogućiti da se ovaj proces standardizuje i da se definišu kategorije koje nijesu obuhvaćene postojećim politikama i zakonskim okvirom kao što su učešće u procesima donošenja odluka, omladinski rad, informisanje mladih i neformalno obrazovanje. Ističe se značaj učešća i konsultacija sa lokalnim vlastima, mladim ljudima i svim relevantnim interesnim grupama u toku izrade Zakona o mladima, kao i povećanja svijesti Vlade o omladinskoj politici kroz promovisanje nacrtu zakona i javnih rasprava.

Institucionalni kapaciteti za razvoj i implementaciju omladinske politike u Crnoj Gori predstavljaju još jedan izazov posebno u pogledu nivoa svijesti o vrijednostima i značaju omladinske politike uopšte, kao i shvatanja značaja učešća mladih u donošenju odluka, te promovisanju pristupa u izradi javnih politika zasnovanih na podacima. Evidentan nedostatak kontrole i koordinacije, kao i međusektorske komunikacije i saradnje predstavljaju veliku prepreku u implementaciji omladinske politike, posebno na nacionalnom nivou, imajući u vidu njen međusektorski karakter. Usljed toga, osjetljive i novoformirane strukture na lokalnom nivou, uključujući i sjeverni region, suočene su sa problemom nedostatka podrške, koordinacije i upravljanja od strane institucija na nacionalnom nivou. Zbog toga, većina opština na sjeveru koja je kreirala LPAM, integriše ove dokumente u svoje razvojne planove kako bi se obezbijedilo održivo finansiranje njihovog sprovođenja.

Naglašeno je da je podrška i zagovaranje izrade LPAM na lokalnom nivou, kao i uspostavljanje mehanizama za učešće mladih tamo gdje oni ne postoje, ključno za obezbjeđivanje dobre i kontinuirane komunikacije između lokalnih samouprava, lokalnih partnera i mladih ljudi. U opšti-

nama koje su usvojile i sprovode LPAM, i koje su uspostavile strukture za participaciju mladih, neophodno je dodatno izgraditi njihove kapacitete, osigurati informisanost, vidljivost i shvatanje značaja i uloge ovih struktura, kao i obezbijediti finansijsku podršku za njihov rad, te promovisati značaj Zakona o mladima, i način na koje on može da doprinese unapređenju izrade i implementacije omladinskih politika na lokalnom nivou. Ipak, naglašeno je i da NVO za mlade ne koriste postojeće mehanizme za učešće (npr. „prazna fotelja u lokalnom parlamentu“), te da bi bilo korisno ukoliko bi se promovisala ideja učešća u procesu donošenja odluka koristeći moderne tehnologije koje su bliskije mladim ljudima.

Implementacija LPAM-a u većini opština na sjeveru zasniva se na malim projektima, usljed nedovoljno budžetskih sredstava. Ipak, kapaciteti za upravljanje projektima i prikupljanje sredstava (posebno prekogranična saradnja) su dosta različiti i često nedovoljni, tako da je neophodna izgradnja kapaciteta u ovom domenu. Navodi se da su mladi ljudi u gotovo svim opštinama na sjeveru slabo informisani, izolovani i obeshrabreni, uglavnom pasivni i čekaju na „spoljnu“ pomoć umjesto da identifikuju i koriste sopstvene resurse i potencijale iz sredine u kojoj žive. S druge strane, u razgovorima sprovedenim tokom pripreme ove analize, lokalne samouprave (npr. u Kolašinu, Mojkovcu, itd.) su izrazile inicijalnu zainteresovanost za korišćenje/ustupanje lokalnih resursa, i napuštenih objekata za formiranje kampova za mlade, info-centara ili čak i regionalnog centra za mlade. Da bi se postojeći resursi iskoristili, bilo bi jako značajno inicirati aktivnosti na povezivanju lokalnih zainteresovanih strana (kancelarija za mlade, NVO za mlade, relevantnih servisa i mladih) kako bi se pospiješila implementacija lokalnih strategija i stvorio osjećaj vlasništva nad istima.

Mladi ljudi na sjeveru zemlje (i mladi generalno) **mogli bi se više motivisati** da učestvuju u društvenom životu sprovođenjem aktivnosti za razvoj životnih vještina kroz neformalno obrazovanje (NFO) i učenjem kroz iskustvo. Navedeni su dobri primjeri iz prakse za ove aktivnosti u svim gradovima na sjeveru. Metodologija NFO može pomoći ljudima da izgrade samopouzdanje i usvoje nove vještine, upoznaju se sa kulturom regiona u kojem žive, i promovišu ga kroz aktivnosti iz sektora turizma (postojeći projekti kulturnih ruta, obuke za kulturne vodiče su primjer dobre prakse). Takve inicijative bi doprinijele smanjenju iseljavanja i stvaranja novih radnih mjesta za mlade, tako da bi bilo neophodno istražiti mogućnosti za njihovu implementaciju i održivost. Još jedan važan model učešća mladih u društvenom životu u sjevernom regionu su amaterske pozorišne trupe koje funkcionišu nezavisno ili u kulturnim centrima u nekoliko opština, a potrebna im je značajna podrška i priznanje. Takođe se navodi da bi unapređenje mogućnosti za mobilnost i mlade volontere na sjeveru kroz regionalnu i prekograničnu razmjenu značajno doprinijele unapređenju samopoštovanja, podsticanja motivacije i poštovanja okruženja u kojem žive (kroz regionalnu i prekograničnu razmjenu, Evropski volonterski servis, itd.).

Poseban naglasak je na kapacitetima NVO sektora kao resursa za prevazilaženje trenutne situacije, a koji bi mogli da doprinesu: lobiranju za promovisanje aktivnosti u okviru NFO, stvaranju prostora za NFO u sistemu formalnog obrazovanja, prepoznavanje i uspostavljanje standarda kvaliteta u programima NFO i cjeloživotnog učenja, učešće u kreiranju i sprovođenju istraživanja usmjerenih na mlade; razvoj ljudskih resursa kroz obrazovanje i obuku; izradu projekata koji se

bave stvarnim potrebama mladih ljudi, uključujući i pripadnike grupa mladih sa smetnjama u razvoju i RAE populacije, učešće u radnim grupama, itd.

Još jedan izazov identifikovan kako na nacionalnom tako i lokalnom nivou je **održivo finansiranje implementacije omladinske politike**. Naglašeno je da, iako su mehanizmi za opredjeljivanje sredstava za implementaciju NPAM bili transparentni i zasnovani na prioritetima NPAM, formiranim kroz proces konsultacija, kapaciteti omladinskih organizacija i lokalnih vlasti za raspolaganje ovim sredstvima su bili ograničeni usljed nedostatka znanja, sposobnosti za pisanje projekata, i struktura za implementaciju omladinske politike. Takođe je važno napomenuti da su budžetska sredstva opredjeljena od strane Vlade u posljednjih 5. godina za potrebe omladinske politike bila nedovoljna i da ih je potrebno uvećati posebno zbog kompleksnosti strukture za implementaciju omladinske politike. Potrebno je obezbijediti posebnu podršku novoosnovanoj nacionalnoj krovnoj organizaciji – Crnogorski omladinski forum (COF). Takođe je važno podići nivo svijesti i znanja zainteresovanih strana o predstavničkoj ulozi ove organizacije. Naglašeno je i da novi Zakon o Nevladinim organizacijama i centralizacija fondova za podršku projektima NVO predstavljaju prepreke za finansiranje organizacija za mlade, što za rezultat ima nužnost rada na podizanju svijesti o prioritetima u pogledu opredjeljivanja finansijskih sredstava i podrške za sektor mladih na nacionalnom nivou.

Usklađivanje države i kapaciteti za sprovođenje u pogledu zapošljavanja mladih

Evropska pravna tekovina (EU Acquis) za usklađivanje u ovoj oblasti obuhvata **Bijelu knjigu za mlade** (2001), **Evropski pakt za mlade** (2005), kao i **EU Paket za zapošljavanje mladih**³³, usvojen u decembru 2012. EU Paket za zapošljavanje mladih se sastoji iz niza mjera i inicijativa koje se uglavnom odnose na obezbjeđivanje uslova za radnu mobilnost mladih i uspješan prelazak mladih iz obrazovnog sistema na tržište rada (program Garancije za mlade, Okvir kvaliteta stažiranja, radna praksa u okviru stručnog obrazovanja).

Crnogorski pravni akti koji su usklađeni sa ovim okvirom su **Nacionalna strategija za zapošljavanje i razvoj ljudskih resursa (2012-2015)**, **Zakon o stručnom osposobljavanju lica sa stečenim visokim obrazovanjem** (Sl. list, br. 38/12), **Zakon o volonterskom radu** (Sl. List, br. 26/2010); **Pravilnik o uslovima, načinu, kriterijumima i obimu sprovođenja mjera aktivne politike zapošljavanja**; **Zakon o radu** (Sl. List broj 49/2008); **Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti** (Sl. List, br. 14/2010 i 45/2012). U pomenutoj strategiji se prioriteti za unapređenje zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti definišu, između ostalog, kroz sljedeće ciljeve: unapređenje efikasnosti politike aktivnog tržišta rada sa posebnim akcentom na integraciju dugotrajno nezaposlenih, nezaposlenih mladih i žena. Jedan od ciljeva strategije je i pružanje podrške samozapošljavanju, i podsticanje preduzetništva posebno u nedovoljno razvijenim područjima Crne Gore.

Zakonom o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti (Sl. list, br. 14/2010 i 45/2012), navodi se, između ostalog, sljedeće:

1. Prema **članu 32. ovog Zakona**, *Informisanje o mogućnostima i uslovima zapošljavanja* su aktivnosti nosilaca poslova zapošljavanja kojima se licu koje traži zaposlenje, poslodavcu i drugom licu pružaju informacije: o prijavljenim slobodnim radnim mjestima, uslovima za zasnivanje radnog odnosa, mogućnostima za profesionalnu orijentaciju, posredovanju u zapošljavanju i drugim mjerama utvrđenim ovim zakonom. Centar za informisanje i profesionalno savjetovanje (CIPS) nudi set usluga za profesionalnu orijentaciju (informisanje o karijeri, savjetovanje o karijeri i odabir osoblja). Korisnici ovih servisa su mladi koji pohađaju školu, studenti, nezaposlena i zaposlena lica i poslodavci. U okviru projekta "Reforme tržišta rada i razvoj radne snage", kreirana je metodologija za strateško planiranje zapošljavanja na lokalnom nivou i razvoj ljudskih resursa, kao i četiri lokalne Strategije za zapošljavanje i Akcioni planovi (Bijelo Polje, Berane, Mojkovac i Pljevlja).
2. Prema **članu 34. ovog Zakona**, *Individualni plan zapošljavanja* je dogovor između nosilaca zapošljavanja i nezaposlenog o aktivnostima nezaposlenog kod traženja posla i uključivanja u mjere aktivne politike zapošljavanja. Individualni plan zapošljavanja se u skladu sa novim saznanjima i promijenjenim okolnostima na tržištu rada dopunjuje i mijenja.
3. U **članu 36. ovog Zakona** se navodi da je *finansiranje zarade pripravnika* finansiranje zarade nezaposlenog lica koje prvi put zasniva radni odnos u određenom stepenu školske spreme, odnosno nivou obrazovanja i zanimanja, čime se stvaraju mogućnosti da poslodavac, po završetku pripravničkog staža i sticanja određenih vještina, zadrži mladu osobu u radnom odnosu.

³³ <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1036&newsId=1731&furtherNews=yes>
<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1036>

4. **Prema članu 37. ovog Zakona nezaposleno lice može da ostvari finansijsku i stručnu pomoć** ukoliko osniva jedan od oblika obavljanja privredne djelatnosti.

Opšti cilj „Nacionalne strategije zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa“ za period 2007. do 2011. godine bio je da se podigne nivo i kvalitet zapošljavanja u Crnoj Gori, pri čemu je jedan od prioriteta i smanjenje nezaposlenosti među mladima. Takođe, novom Nacionalnom strategijom zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa za period 2012. do 2015. godine definisane su mjere i aktivnosti koje uzimaju u obzir i specifičnu situaciju u kojoj se mladi ljudi nalaze, a u okviru prvog prioriteta, između ostalog, navodi se i „povećanje efikasnosti politika aktivacije – sa posebnim naglaskom na integraciju dugoročno nezaposlenih lica i mladih nezaposlenih na tržištu rada“, dok se drugi prioritet odnosi na „unaprjeđenje kvaliteta obrazovanja na svim nivoima i jačanje veze između obrazovanja i tržišta rada“. Zakon o zapošljavanju i ostvarivanju prava iz osiguranja od nezaposlenosti u aktivnim politikama zapošljavanja i mjerama za njenu implementaciju navodi: informisanost o mogućnostima i uslovima zaposlenja, posredovanje pri zapošljavanju, profesionalna orijentacija, finansiranje zarada pripravnika; pružanje podrške samozapošljavanju, subvencije za samozapošljavanje, obrazovanje i osposobljavanje, profesionalnu rehabilitaciju teže zapošljivih osoba, javni rad, stipendije i druge mjere koja imaju za cilj podizanje nivoa zaposlenosti i smanjene nivoa nezaposlenost. Takođe, u skladu sa EU Agendom do 2020. godine, Vlada Crne Gore je pripremila Nacionalni plan razvoja koji sadrži i mjere za zapošljavanje mladih.

Pored ovog, sprovedene su određene mjere usmjerene na **promovisanje prekograničnih mogućnosti za profesionalno i stručno usavršavanje mladih ljudi**. Uprava za mlade i sport i Ministarstvo prosvjete sprovode razne aktivnosti usmjerene na povećanje informisanosti na ovom polju, poput osnivanja internet stranica i pružanja online informacija o prekograničnim mogućnostima za profesionalno i stručno usavršavanje, kao i brošurama o mobilnosti u obrazovanju, kulturi i profesionalnoj mobilnosti. Zavod za međunarodnu, stručnu i tehničku saradnju (ZAMTES) organizuje brojne aktivnosti u cilju podsticanja mobilnosti mladih, kao što su razmjena studenata, bilateralni sporazumi, informisanost, itd. Univerzitet Crne Gore (UCG) je uglavnom fokusiran na promovisanje mobilnosti u visokom obrazovanju, ali sve veći akcenat stavlja i na ponovno uvođenje prakse u nastavi i pružanje podrške razvoju karijere.

Takođe, ZZZCG radi na **razvoju i vođenju centara za informisanje i profesionalno savjetovanje (CIPS)**. Prvi CIPS je osnovan 2007. godine u Podgorici, dok su u 2008. godini, osnovana još dva CIPS-a, i to u Baru i Herceg Novom. U prvoj polovini 2011. godine, osnovana su još dva nova centra, u Nikšiću i Bijelom Polju, a u oktobru 2011, dodatna dva centra u Mojkovcu i Beranama. CIPS u Pljevljima otvoren je 2012. godine. ZZZCG i UCG, u saradnji sa NVO Forum MNE, osnovali su Univerzitetski Centar za razvoj karijere, u Univerzitetu Crne Gore, čije su usluge usmjerene na studente. Paralelno sa stalno rastućom mrežom CIPS-ova, konstantno se radi na unapređenju pristupa servisima i programskim aktivnostima koje organizuju ovi centri. U saradnji sa relevantnim interesnim grupama, Ministarstvo prosvjete je izradilo Nacionalnu strategiju cjeloživotne karijerne orijentacije (2011-2015). Cilj ove strategije je da se identifikuju prioriteta, mjere i aktivnosti na pružanju kvalitetnih servisa za karijernu orijentaciju mladih i odraslih, što će im omogućiti da razvijaju karijeru u skladu sa svojim mogućnostima i interesovanjima, te potrebama

tržišta rada.

Sprovedeno je nekoliko mjera/inicijativa u cilju **promovisanje kvalitetnog stažiranja kako bi se olakšao pristup i unaprijedilo učešće mladih na tržištu rada**. Vladin program subvencionisanja plata tokom prve godine zapošljavanja mladih diplomaca sa akademskim obrazovanjem (pripravnički staž) se sprovodio od 1992. godine do 2011. godine. Novi koncept stručnog osposobljavanja lica sa stečenim visokim obrazovanjem, koji se sprovodi od januara 2013. godine, omogućava diplomcima da odrade 9 mjeseci stažiranja u javnom ili privatnom sektoru. Koncept predviđa odricanje države od poreza na plate kako bi se osiguralo da pripravnici prime 50% prosječne neto zarade za prethodnu godinu. Za potrebe realizacije ovog koncepta, počevši od 2013. godine, Vlada je investirala dodatnih 10 miliona eura kako bi se osiguralo da poslodavci neće morati da snose troškove programa, čime će se doprinijeti sveukupnoj produktivnosti privrede.

U cilju promovisanja kvalitetne prakse, u 2011. godini, Uprava za kadrove, u saradnji sa Career Team-om je organizovala „Sajam prakse“ u okviru koga su studenti završnih godina fakulteta dobili mogućnost da odrade 3 mjeseca pripravničkog staža u vladinim agencijama i privatnim kompanijama. UMS i ZZZCG sproveli su projekat „Priprema studenata za tržište rada“, u okviru kojeg je obezbijeđeno osposobljavanje i odrađivanje pripravničkog staža u kompanijama i javnim institucijama. Pored ovog, UMS je organizovala X CEI Forum Mladih: „Obrazovanje i zapošljavanje mladih ljudi - izazovi i perspektive“. ZZZCG takođe organizuje brojne aktivnosti koje stimulišu lični razvoj mladih nezaposlenih sa diplomom srednje škole ili fakulteta, kao i aktivnosti za sticanje praktičnog znanja i vještina za njihovu efikasnu inkluziju na tržište rada. Zavod takođe implementira i inovativne programe za kontinuirano podsticanje zapošljavanja i preduzetništva, kroz kredite, virtuelna preduzeća, pružajući specijalizovanu obuku za sticanje poslovnih vještina za korisnike kredita za samozapošljavanje, kao i subvencionisanje poslodavaca koji zapošljavaju mlade na sezonskim poslovima. Kroz projekat „Sezonski poslovi za mlade“, namjenjen osobama sa diplomom srednje škole i studentima, Zavod za zapošljavanje ima za cilj da pruži podršku mladima pri usvajanju radnih navika, kako bi postali odgovorni, zaradili džeparac, poboljšali ponudu radne snage, itd.

ZZZCG takođe radi na implementaciji *Inovativnog programa samozapošljavanja* kao nastavka programa kontinuiranog stimulisanja zapošljavanja i preduzetništva u Crnoj Gori, koji se sprovodi od 1999. godine. Edukativna komponenta programa sastoji se iz dva dijela: stimulisanje samozapošljavanja i pružanje osnovnog znanja o preduzetništvu. Kroz mjere aktivne politike zapošljavanja (programi osposobljavanja, javnih radova i kreditne podrške) program nastavlja dodatno da promovise i stvara mogućnosti za osposobljavanje na polju održivog razvoja. U 2002. godini počelo se sa razvojem sistema i promovisanjem preduzetničkog učenja u obrazovnom sistemu Crne Gore i on se danas sprovodi paralelno sa reformom obrazovanja. Brzina i intenzitet ovih aktivnosti su usklađeni sa strateškim principima reforme obrazovanja. Aktivnosti u oblasti preduzetničkog učenja su kreirane tako da prate postojeće trendove na polju preduzetničkog učenja kao jednog od osam ključnih kompetencija cjeloživotnog učenja, i zasnovan je na smjernicama i preporukama iz ključnih evropskih i crnogorskih dokumenata. Najznačajniji dokument na polju *preduzetničkog učenja* je Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje za period 2008-2010.

godine i u 2012-2013. godine kao i relevantni akcioni planovi za period od 2008-2010. godine i od 2012-2013. godine. Pripremljeni su i priručnici za preduzetništvo za nastavnike i učenike svih stručnih škola. Implementacija preduzetničkog učenja u srednjim stručnim školama sprovodi se kroz uvođenje predmeta Preduzetništvo i preduzetničke prakse u obrazovnim programima kao obavezan ili fakultativni predmet.

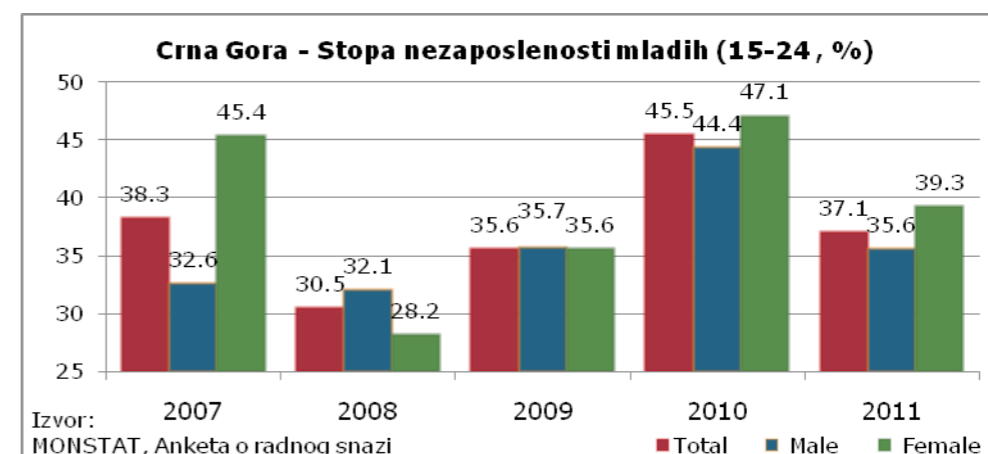
Osim toga, realizovano je nekoliko **projekata u oblasti** preduzetništva: ECO NET projekat u saradnji sa austrijskom organizacijom KulturKontakt (za učenike ekonomskih škola), mladi preduzetnici u okviru projekta MNE/011 (za učenike drugih stručnih škola) i projekat „Učeničko preduzetništvo” u saradnji sa norveškom neprofitnom organizacijom Business Innovation Programme (Program biznis inovacija). Preduzetničko učenje je promovisano putem Nacionalne konferencije o preduzetničkom učenju kao i na međunarodnim sajamovima. Promovisanje preduzetništva u formalnom obrazovanju je ostvareno kroz organizovanje i učešće na sajmu „preduzeća za vježbu”, sajma preduzetničkih ideja, i konkursa za izradu biznis planova. Saradnja sistema formalnog obrazovanja sa privatnim sektorom je unaprijeđena organizovanjem okruglih stolova, potpisivanjem sporazuma i organizovanjem praksi u kompanijama. UMS je obezbijedio sredstva za finansiranje projekta NVO ADP ZID koja ima za cilj pužanje podrške mladima pri nalaženju prvog zaposlenja u NVO sektoru³⁴. Razne interesne grupe takođe rade na realizaciji mnogih projekata vezanih za mlade i preduzetništvo.

Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća takođe radi na realizaciji brojnih projekata na polju mladih i preduzetništva, opredjeljujući značajnu finansijsku, obrazovnu i logističku podršku učenju mladih ljudi o preduzetništvu ili pomažući im da osnuju sopstvena preduzeća. Jedan od strateških prioriteta politike razvoja malih i srednjih preduzeća je promovisanje preduzetničkih vrijednosti u obrazovnom sistemu. Iako se strategija ne odnosi direktno na mlade, primarni podaci ukazuju da su sljedeći ciljevi od posebnog značaja za mlade: promovisanje preduzetništva i pružanje podrške programima započinjanja biznisa (start-up). Međutim, što se tiče nefinansijske podrške, podaci ukazuju i na to da je podrška „start-up” programima tokom 2012. godine, bila ispod željenog nivoa. Ostvaren je napredak na polju raspoloživosti finansijske podrške i u izvjesnoj mjeri na polju znanja o „start-up” programima. Na osnovu toga, zaključuje se da je nedostajala institucionalna podrška i infrastruktura za daljnji razvoj i formiranje novih biznis inkubatora.

³⁴ Više informacija je dostupno na: www.angazujse.info

Ključni izazovi i područja koja je potrebno unaprijediti

Glavni izazovi na tržištu rada u Crnoj Gori sa dugoročnim poslasticama po mlade su: sporiji ekonomski rast i manji potencijal za generisanje novih radnih mjesta; visoka nezaposlenost i visoka dugoročna nezaposlenost; neusklađenost ponude i potražnje (potrebe tržišta rada nijesu usklađene sa obrazovnim sistemom i programima osposobljavanja); i rast siromaštva i socijalne isključenosti (veliki broj ljudi bez zaposlenja koji trpe zbog višestrukih nedostataka tržišta rada). Potrebno je napomenuti da *mladi čine veliki procenat nezaposlenog stanovništva*. Prema ZZZCG, krajem novembra 2012. godine, od ukupnog broja nezaposlenih, mladih ljudi (starosti do 25. godina) je bilo 19,69%, dok je ovaj procenat za isti period prošle godine iznosio 18,34%. Stopa nezaposlenosti mladih u drugoj četvrtini 2012. godine iznosila je 44,6%. Najveći broj nezaposlenih mladih ljudi čine oni bez radnog iskustva i njihov broj konstantno raste uprkos mjerama koje je ZZZCG preduzeo u cilju organizovanja pripravnčkog staža u preduzećima u privatnom i državnom vlasništvu i njihovom predstavljanju potencijalnim poslodavcima.

Slika 1. – Stopa nezaposlenosti mladih

Primijećena neusklađenost **ponude i potražnje velikog broja zanimanja na tržištu rada** ističe potrebu za intenzivnijom implementacijom raznih programa osposobljavanja u cilju unapređenja stepena zapošljavanja i mogućnosti za zaposlenje, posebno onih koji se nalaze u najnepovoljnijem položaju na tržištu rada u smislu konkurentnosti i socijalne uključenosti. ZZZCG naglašava da prelazak iz faze redovnog obrazovanja u fazu stupanja u radni odnos često zahtijeva **dodatnu obuku** za obavljanje posebnih zadataka, usljed nedostataka stručnog osposobljavanja u procesu sticanja formalnog obrazovanja, tehnoloških promjena, rada, specijalnih zanimanja i aspekata rada, neusklađenosti obrazovanja i potražnje na tržištu rada, produžene nezaposlenosti koja za posljedicu ima smanjenje znanja i radnih sposobnosti. Uspostavljanje **sistema neformalnog obrazovanja (NFO)**, kao dopune i korekcije formalnog obrazovanja, jedna je od glavnih mjera koje dugoročno mogu da ponude efekasniji odgovor na potrebe tržišta rada. Međutim, usljed značajnih smanjenja budžeta, što djelimično utiče na implementaciju politike zapošljavanja, mogućnosti za implementaciju ovih programa su ograničene. Ovim se u suštini dovodi u pitanje uspješnost neformalnog sistema obrazovanja, shvatanje njegovog značaja i djelotvornosti na uspostavljanju balansa između ponude i potražnje na tržištu rada i zapošljavanja.

Još jedan izazov je **regionalna nezaposlenost** koja se odražava u formi visoke stope nezaposlenosti u sjevernom regionu. Ova situacija je posljedica značajnog pada potražnje (sa 23,7% u 2006., na 13,2% u 2011. godini). Pored ovog, sjeverne opštine se suočavaju sa najvećim procentom odliva mladih ljudi, posebno opštine Plužine, Šavnik i Pljevlja (za 25,6%).

Primarni podaci ukazuju i da **povezanost obrazovanja i tržišta rada** predstavlja izuzetno kompleksno pitanje koje nameće velike izazove usljed „strukturne neusklađenosti“ na ovom polju. Za vrijeme trajanja tranzicije, tržište rada u Crnoj Gori doživljava drastične i dinamične promjene, pri čemu je obrazovni sistem idalje dosta rigidan, iako je dosta urađeno u procesu reformi obrazovanja. Da bi se na što efikasniji način u Crnoj Gori uspostavila veza između tržišta rada i privrede sa jedne strane i **stručnog obrazovanja i osposobljavanja (SOO)** sa druge strane, uspostavljen je sistem za osiguranje većeg učešća socijalnih partnera. Politika SOO je rezultat zajedničke saradnje relevantnih institucija (Ministarstvo prosvjete, Centra za stručno obrazovanje) predstavnika poslodavaca, predstavnika radnika (sindikati) i samih poslodavaca. U pogledu povezivanja obrazovanja i tržišta rada, naglasak je na sektorskim komisijama koje su zadužene za širok segment aktivnosti od analize stanja i trendova na tržištu rada do identifikovanja novih zahtjeva u pogledu kvalifikacija ili unapređenja postojećih unutar sektora. Poslodavci učestvuju, direktno ili indirektno, u definisanju standarda za profesije, kvalifikacije i obrazovne programe. Najznačajniji direktan doprinos koji su poslodavci dali sistemu SOO je organizovanje prakse i profesionalne obuke u svojim kompanijama, što se može dodatno unaprijediti. Poslodavci takođe imaju ulogu pružalaca obuke, kako bi mogli brzo da reaguju na promjene na tržištu rada i na sopstvene potrebe, dok su brojne srednje stručne škole dobile status institucija za obrazovanje odraslih.

Prema NDHR izvještaju, **stereotipi i tradicionalni sistem vrijednosti** predstavljaju jednu od prepreka za razvoj SOO jer se mladi ljudi/njihovi roditelji ređe odlučuju za tehnička zanimanja i zanate – 70% mladih ljudi želi zaposlenje u javnom sektoru čak i ako je plata niža nego u privatnom sektoru. U Crnoj Gori postoje i druga tradicionalna vjerovanja i norme koje možda ne pružaju uvijek podršku razvoju ljudskog kapitala: stav da smo „odgovorni sami za sebe i da osoba treba da zarađuje za samu sebe“ – dijeli svega 15,3% ljudi. S druge strane, mnogo više građana Crne Gore (41,7%) očekuje od Vlade da se brine o svima. Zabrinjavajući su podaci da svega polovina ispitanika (48,5%) smatra da naporan rad nije garancija uspjeha u životu – jer je „životni uspjeh više stvar sreće i dobrih veza“. KAP istraživanje (istraživanje znanja, stavova i ponašanja) je pokazalo da 61% mladih ljudi smatra da je od izuzetnog značaja za mlade ljude da slušaju starije, i da odrasli zapravo treba da donose sve značajne odluke (36% mladih ljudi, 44% ukupno). Sve gore navedeno predstavlja značajnu prepreku razvoju autonomije, odgovornosti i inicijative kod mladih kao preduslova za njihov sveukupan razvoj i aktivno učešće u javnom životu.

Prema primarnim podacima, konstantno **karijerno savjetovanje** je jedan od načina da se prevaziđu ove barijere, tj. razbije ukorijenjeno vjerovanje da osoba treba da „završi studije da ne bi morala da radi“. Značaj učešća mladih u procesu karijernog savjetovanja od samog početka formalnog obrazovanja bilo je naglašeno kao i potreba za unaprjeđenjem vještina i znanja nastavnika i stručnjaka koji rade u službama za karijerno savjetovanje. Atmosfera „preduzetničkog pesimizma“ i „straha od privrede“ rezultat je niskog nivoa povjerenja u rezultate rada i zalaganja,

nedostatka samopouzdanja, ambicije i volje za preuzimanjem odgovornosti i upravljanje rizikom. Jedan od načina prevazilaženja ove situacije bilo bi da se kreiraju mogućnosti za mlade ljude da „testiraju“ radno iskustvo u svim sektorima (javnom, privatnom i civilnom sektoru) tokom ili odmah po završetku formalnog obrazovanja, kao i razvoja novih životnih vještina kroz NFO čime bi mogao da se podigne nivo samopouzdanja, razviju vještine i sposobnosti upravljanja rizikom kod mladih ljudi i njihovih roditelja.

Sljedeća područja su prepoznata kao područja gdje se Crna Gora suočava sa **izazovima i preprekama** ka uspješnom razvoju **preduzetničkog učenja**: nedovoljno razumijevanje koncepta preduzetničkog učenja, predrasude o preduzetničkom učenju, slaba informisanost i promocija preduzetničkog učenja, nedovoljna razvijenost kapaciteta potencijalnih partnera na nacionalnom i lokalnom nivou u sprovođenju preduzetničkog učenja, nesistematičan i nekoherentan pristup sprovođenju aktivnosti – veliki broj aktivnosti su ad hoc karaktera i inicirane od strane stranih donatora, održivost inicijativa podržanih od strane donatora je mala i one najčešće prestaju po završetku projektnih aktivnosti, nedostatak podrške (finansijske i savjetodavne) obrazovnim institucijama i institucijama koje organizuju obuke, nedovoljna podrška (materijalna i savjetodavna) ustanovama za obrazovanje i osposobljavanje, nedostatak nastavnih sredstava (priručnici, udžbenici i slično), mali broj nastavnika primjenjuju savremene oblike i metode rada u nastavi, mali broj učenika i studenata ima mogućnost da učestvuje u preduzetničkim aktivnostima/projektima, zastarjele metode savjetovanja i profesionalne orijentacije u školama i na fakultetima, osposobljavanje i razvoj preduzetničkih stavova, znanja i vještina je ograničeno na kategoriju nezaposlenih lica sa evidencije Zavoda za zapošljavanje, nedostatak sistemskog praćenja potreba za osposobljavanjem u malim preduzećima, kao i nedostatak sistemskog praćenja sprovođenja i evaluacija preduzetničkog učenja³⁵.

U pogledu razvoja **mogućnosti za preduzetništvo mladih** istaknuto je da su postojeći institucionalni i ljudski kapaciteti dobri, dok glavni izazov predstavljaju nedostatak finansijskih sredstava, koji negativno utiče na održivost i vidljivost postojećih projekata. Sredstva iz EU fondova se koriste za unapređenje situacije, ali je neophodno podstaći inovacije i projekte u privrednom sektoru, razviti međuagencijsku saradnju i unaprijediti vještine i znanja mladih ljudi za izradu kvalitetnih biznis planova. Primjer dobre prakse regionalne i međuopštinske saradnje je IPA projekat koji je sprovela Regionalna razvojna agencija Bjelasica, Komovi i Prokletije, a koji se fokusira na razvoj mreže mladih preduzetnika, preduzetničkog osposobljavanja predavača i mladih ljudi, unapređenja uslova za učenje kroz sprovođenje i pružanje podrške inovacijama i inicijativama i podizanja samopoštovanja: „mnogi učenici koji još nijesu maturirali izrazili su interesovanje i želju za preduzetništvom nakon obuke, nastavnici uključeni u osposobljavanje pružili su ogromnu podršku, škole su dobile opremu, što je bilo praćeno dobrom medijskom pokrivenošću projektnih aktivnosti.“ Međutim, glavni izazovi koji prate implementaciju ovog projekta su niski kriterijumi za odabir učesnika u projektu – mali broj mladih ljudi sa dobrim biznis idejama; kao i nedostatak institucionalne podrške i održivosti mreže mladih preduzetnika. Takođe se navodi i da je saradnja i učešće lokalnih samouprava i regionalnih biznis centara za vrijeme trajanja projekta bila slaba.

35 Strategija za cjeloživotno preduzetničko učenje 2008 – 2013, (str. 17)

Drugi izazovi na ovom području bili su: obuhvatanje više mladih ljudi novim mjerama i prilikama; unaprjeđenje kvaliteta ponude i potražnje kroz subvencije i bolju saradnju sa poslovnim sektorom. Naglašava se takođe da su administrativne barijere za započinjanje posla isuviše velike za mlade ljude / buduće preduzetnike; mladi ljudi su slabo obavješteni o mogućnostima i često obeshrabrenim postojećim sistemskim preprekama. Ovo za rezultat ima slabu iskorišćenost postojećih mjera podrške. Primjera radi, Investiciono razvojni fond (IRF) je za proteklih 2 godine, kredit iz kreditne linije „mladi u bizniju“, koja je uspostavljena kao podrška realizaciji biznis ideja mladih ljudi, odobrio za svega 5 projekata, usljed nedostatka kvalitetnih prijava, visokih kriterijuma i postojećih sistemskih barijera koje generišu visoke troškove u kojima mladi ljudi treba da učestvuju sa 50%, koji su opšte gledano nedostižni za mlade ljude.

Usljed svega ovoga, potrebno je ponovo razmotriti postojeće barijere i iznaći rješenje za njihovo uklanjanje; promovisati kreativnost i inovacije u biznis inicijativama mladih ljudi; unaprijediti vidljivost opštinskih i regionalnih biznis centara kako bi se unaprijedilo znanje mladih ljudi o izradi biznis planova; dati podršku formiranju biznis inkubatora za mlade ljude kako bi oni mogli da uče kroz konkretno iskustvo. Preporuka je da se, zbog ograničenosti finansijskih sredstava, infrastruktura za ove inicijative izgradi koristeći već postojeće institucionalne kapacitete i resurse. Takođe, nedovoljno razumijevanje stvarnih potreba mladih na ovom polju predstavlja ogromnu prepreku, pa bi bilo preporučljivo da se formiraju timovi stručnjaka koji bi mogli da pomognu mladima u izradi biznis planova direktno, na licu mjesta, u sopstvenoj realnosti.

Na kraju je važno istaći značajan **doprinos NVO sektora** u ovoj oblasti, naročito kroz njihovo učešće u realizaciji Nacionalne strategije zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa (2012-2015), podizanjem svijesti mladih ljudi o značaju neformalnog obrazovanja i cjeloživotnog učenja u razvoju njihovih kapaciteta; zatim kroz učešće u realizaciji Strategije razvoja stručnog obrazovanja (2010-2014) putem realizacije akreditovanih programa za nastavnike kojima se stavlja akcenat na značaj vještina, vrijednosti i znanja u stvaranju konkurentnosti na tržištu rada; i učešće u realizaciji Strategije za poboljšanje položaja RAE populacije u Crnoj Gori (2008-2012). NVO sektor bi i ubuduće mogao da doprinosi razvoju kapaciteta obrazovnih institucija i servisa, putem promovisanja i prihvatanja neformalnog obrazovanja i cjeloživotnog učenja i podsticanja djece i mladih ljudi iz različitih ciljnih grupa kroz programe prevencije i edukacije, informisanja i podsticanja aktivizma, zatim putem davanja smjernica za samoorganizovanje i pozitivno djelovanje u zajednici, kao i kroz izgradnju kapaciteta profitnih organizacija i podsticanje društvene odgovornosti.

Primarni podaci prikupljeni **na lokalnom nivou na sjeveru Crne Gore** pokazuju da mladi ljudi uglavnom nalaze zaposlenje u sektoru poljoprivrede i turizma, ali i da postoje potencijali za zapošljavanje u šumskoj i drvnoj industriji. Međutim, skoro svaka opština je naglasila da se postojeći resursi ne koriste dovoljno (prije svega infrastruktura, stare školske zgrade, spavaonice, itd.), kao i da nevladin, privatni i državni sektori nedovoljno sarađuju na iskorišćavanju ovih resursa za stvaranje radnih mjesta za mlade, te na razvoju omladinskog turizma i na formiranju regionalnog centra za mlade i kampova za mlade.

Postoje takođe i resursi za razvoj poljoprivrede i uključivanje mladih ljudi sa sjevera, naročito kroz izgradnju staklenika za uzgajanje cvijeća i proizvodnju organske hrane kroz organski turizam. Ova oblast nudi veliki potencijal za zapošljavanje mladih jer postoji mnogo mladih ljudi sa obrazovanjem iz hortikulture, a takođe je moguće promovisati volonterizam kroz organske farme i omladinski turizam. Uloga neformalnog obrazovanja u razvoju vještina putem „radionica za volontere“ bila bi od izuzetnog značaja za mlade ljude u seoskim područjima, koji u načelu vide svoje mjesto življenja više kao nametnut, a ne kao svojevolian izbor, dok čekaju na priliku da odu. Oni ne razvijaju svoje vještine i, slabo koriste informaciono-komunikacione tehnologije.

Primjer dobre prakse za razvoj omladinskog preduzetništva, kao i saradnje i podrške lokalnih vlasti putem infrastrukturne podrške klubovima za mlade poljoprivrednike, jesu „klubovi za mlade farmere“ osnovani i finansirani od strane Organizacije Ujedinjenih nacija za hranu i poljoprivredu (FAO). Problem nezaposlenosti među mladim ljudima može se riješiti kroz razvoj organske poljoprivrede, seoskog turizma i brendiranja lokalnih proizvoda u cilju povećanja kapaciteta mladih poljoprivrednika i njihovog samopouzdanja. Međutim, nakon završetka ovog projekta u julu 2013. godine, održivost ove inicijative i dalje će predstavljati ozbiljan izazov. Zato bi bilo dobro da se ispitaju mogućnosti daljeg pružanja podrške mreži klubova, razmotri mogućnost da se organizuju razni programi za neformalno obrazovanje mladih poljoprivrednika, zatim obuka za turističke vodiče i strane jezike (naročito engleski), obezbijedi izgradnja kapaciteta u oblastima eko turizma, proizvodnje i reklamiranja organskih proizvoda, izgradi njihovo samopouzdanje, mobilnost i upotreba informacionih tehnologija. Naglašeno je da bi bilo korisno da se započne kampanja usmjerena na podsticanje vlasti da pruže podršku omladinskom preduzetništvu, povećanju svijesti mladih ljudi kao i da se ukaže na činjenicu da biznis barijere utiču na opredjeljivanje mladih ljudi da se bave preduzetništvom. Ističe se i da je neophodno da se promovišu inovacije u proizvodnji. Jedan od naglašenih problema je **sistem vrijednosti** kao i sama činjenica da mladi ljudi žele brza i efektivna rješenja. Mladi ljudi napuštaju svoje zajednice odmah nakon što odrade pripravnički staž, kada još uvijek nemaju dovoljno radnog iskustva: „Region/opština bi trebali da budu promovisani kao centar turizma jer nisu dovoljno regionalno prepoznati niti vrednovani, a mladi ljudi nisu dovoljno informisani, obučeni niti kvalifikovani da bi se uključili u razvoj zajednice, stoga rađe biraju da se presele u glavni grad i tamo rade za malu platu“. Konstatovano je da bi zajednički program agencija Ujedinjenih nacija za osnaživanje mladih mogao da pomogne da se poveća vidljivost ovih resursa i da se povežu relevantni subjekti za njihovu realizaciju; kao i da se mladim ljudima obezbijedi obuka za turističke vodiče, za izradu biznis planova ili da im se pruži podrška kroz dodjeljivanje mini-grantova.

Na kraju, veoma važna strategija po ovom pitanju je **Strategija razvoja stručnog obrazovanja na sjeveru zemlje**, kojom se želi kreirati stručno obrazovanje koje će biti usmjereno na sticanje praktičnog znanja, vještina i sposobnosti u skladu sa zahtjevima tržišta rada i koje će spremno reagovati na promjene i podsticati ih: „Osnovna karakteristika strategije razvoja zasniva se na formiranju dominantnog klastera usluga, koga čine turizam, šumarstvo, servisi, transport i komunikacije, pod uslovom da postoje prirodni resursi“. Misija ove strategije jeste da se uspostavi sistem stručnog obrazovanja na sjeveru Crne Gore, koji bi, u saradnji sa lokalnim samoupravama i socijalnim partnerima generisao kompetentne i stručne kadrove koji će spremno odgovoriti na potrebe tržišta, i koji će pružiti podršku razvoju opština zasnovanom na njihovim prirodnim resursima i privrednim potencijalima.

Uočeni nedostaci i moguća rješenja

Tabela 2: Uočeni nedostaci i predložena rješenja za prioriteta pitanja

Uočeni nedostaci	Predložena rješenja
Opšta-međusektorska pitanja	
Informisanost	
Nedostatak informacija, znanja i svijesti o značaju učešća mladih u donošenju odluka među relevantnim javnim institucijama (ministarstvima i lokalnim samoupravama), uključujući sjeverni region.	Zastupanje i promovisanje značaja učešća mladih; organizovanje okruglih stolova i regionalnih sastanaka relevantnih aktera na nacionalnom nivou, sa posebnim akcentom na sjever Crne Gore.
Relevantni akteri (na nacionalnom i lokalnom nivou) nijesu dovoljno informisani o Zakonu o mladima, niti o mehanizmima za učešće u javnim konsultacijama.	Isticanje i promovisanje značaja Zakona o mladima i podsticanje participativnog pristupa u procesu konsultacija.
Nedovoljno korišćenje postojećih resursa za bolje informisanje mladih - nedovoljna saradnja između sektora.	Promovisanje informisanja mladih putem postojećih portala i internet stranica; unaprjeđenje saradnje između lokalnih kancelarija za mlade i lokalnih centara za profesionalno informisanje i savjetovanje (CIPS), sa posebnim akcentom na sjever Crne Gore.
Nedovoljna informisanost mladih o postojećim programima i servisima.	Razvijati inovativne načine informisanja mladih ljudi o postojećim programima i servisima (informacione komunikacione tehnologije, društvene mreže, itd.)
Pristup omladinskoj politici zasnovan na dokazima	
Pristup omladinskoj politici zasnovan na dokazima nije dovoljno promovisan među donosiocima odluka i ekspertima na državnom i lokalnom nivou.	Isticanje značaja pristupa zasnovanog na dokazima i multidisciplinarnom pristupu u pogledu istraživanja koja se tiču mladih; Isticanje činjenice da istraživanje u oblasti omladinske politike – položaja mladih zahtijeva dalji razvoj, sistemski i sistematski pristup.
Nedovoljno kvalitetno i kontinuirano izvještavanje i praćenje realizacije Nacionalnog plana akcije za mlade (NPAM): -nedovoljan kapacitet državnih i lokalnih struktura za praćenje; - osiguranje kvaliteta (potreba za dodatnim unaprjeđenjem indikatora omladinske politike).	Izvršiti evaluaciju Nacionalnog plana akcije za mlade; Zagovaranje značaja osnivanja ekspertskog tijela za praćenje realizacije NPAM, kao i definisanje mehanizama i instrumenata za njegovu realizaciju, i koordinisano izvještavanje; Iniciranje aktivnosti za izgradnju kapaciteta relevantnih aktera iz oblasti monitoringa i evaluacije, uključujući i razvoj indikatora u skladu sa Agendom EU do 2020. godine.

Neformalno obrazovanje	
Nedovoljno mogućnosti za promovisanje NFO među sektorima, kao i njegove realizacije, naročito na lokalnom nivou na sjeveru Crne Gore.	Isticanje komplementarne uloge i značaja neformalnog obrazovanja u pružanju podrške mladima na prelazu iz faze sticanja obrazovanja u fazu zaposlenja na lokalnom nivou, sa posebnim akcentom na sjever Crne Gore.
Nedostatak životnih vještina negativno utiče na mlade ljude da se aktivno uključe u društveni život na lokalnom nivou sa posebnim akcentom na sjever Crne Gore.	Razvijanje programa i projekata za razvoj životnih vještina u partnerstvu nevladinog sektora i lokalnih kancelarija za mlade, naročito u oblastima koje su bitne za mlade ljude na sjeveru (turizam, strani jezici, IT sektor, izrada biznis planova, itd.).
Nedovoljna podrška kreativnosti, amaterskom stvaralaštvu i mobilnosti mladih ljudi, posebno na sjeveru države.	Promovisanje saradnje između sektora u cilju stvaranja mogućnosti za amatersko stvaralaštvo, kulturno obrazovanje i mobilnost mladih, sa posebnim akcentom na sjever Crne Gore.
Finansiranje	
Nedovoljna finansijska podrška implementaciji Strategije za mlade na državnom i nacionalnom nivou.	Opredijeliti veća sredstva iz budžeta i formiranje posebnog budžeta za omladinsku politiku na svim nivoima; Obezbjediti da omladinska politika bude na listi prioriteta pri raspodjeli sredstava za NVO kroz centralizovani fond za finansiranje projekata.
Nedovoljna iskorišćenost postojećih resursa za bolje finansiranje mladih, a posebno u pogledu pružanja podrške mladim preduzetnicima.	Povećanje svijesti i informisanosti o postojećim kreditima; Rad na poboljšanju vještina mladih za izradu biznis planova i korišćenje postojećih sredstava; Pokretanje inicijative za formiranje fonda za mlade na državnom nivou (moguće kroz transformaciju fondacije SZM).

Tabela 3: Uočeni nedostaci i predložena rješenja za učešće mladih

Uočeni nedostaci	Predložena rješenja
Učešće mladih u donošenju odluka	
Nedostaci u javnim politikama	
Nedostatak svijesti o položaju i značaju omladinske politike na nacionalnom i lokalnom nivou – mladi ne zauzimaju prioritarno mjesto u agendi javne politike.	Zagovaranje značaja i prioritizacije razvijanja sveobuhvatne javne politike prema mladima, kao i ukazivanje na posljedice u slučaju zanemarivanja ovog pitanja.
Nepostojanje aktuelne-važeće nacionalne strategije za mlade - Nacionalni plan akcije za mlade je istekao 2011. godine	Potrebno je hitno stvoriti uslove za uspostavljanje novog strateškog okvira za mlade u skladu sa pravnim tekovinama Evropske unije.
Na sjeveru Crne Gore nijesu kreirani Lokalni akcioni planovi za mlade u svim opštinama, a postojeći se ne primjenjuju u potpunosti.	Promovisanje značaja izrade Lokalnih akcionih planova za mlade, izgradnje kapaciteta za realizaciju postojećih i izgradnje partnerstava između lokalnih kancelarija za mlade i nevladinog sektora, posebno na sjeveru.
Pravni nedostaci	
Nepostojanje pravnog okvira za kreiranje i sprovođenje politike za mlade.	Povećati vidljivosti procesa izrade Zakona o mladima na svim nivoima.
Nedovoljno razvijeni mehanizmi za vođenje konsultacija o Zakonu o mladima.	Zalaganje za razvijanje mehanizama za konsultovanje širokog kruga zainteresovanih strana o Zakonu o mladima; Informisati i zainteresovati mlade, omladinske NVO, lokalne samouprave, podmlatke političkih partija i sl. da se uključe u javnu raspravu.
Institucionalni nedostaci	
Nedovoljni ljudski resursi za sprovođenje omladinske politike na nacionalnom i lokalnom nivou (uključujući sjever).	Zagovaranje za unaprjeđenje kapaciteta i povećanje broja službenika angažovanih na implementaciji omladinske politike na svim nivoima.
Neadekvatna međuresorska saradnja: nedovoljna koordinacija, informisanost i uključenost resornih ministarstava u proces realizacije omladinske politike na državnom nivou.	Unaprjeđenje koordinacije i razmjene informacija, te definisanje nadležnosti između ministarstava; zalaganje za imenovanje kompetentnih kontakt osoba u ministarstvima i obezbjeđivanje održivosti i unaprjeđenja horizontalne i vertikalne mreže za saradnju. Lobiranje da se ponovo formira nacionalni Savjet za mlade, zasnovan na principu komenadžmenta.

Nedovoljna promocija i podrška nacionalnoj krovnoj organizaciji za mlade – Crnogorskom omladinskom forumu (COF).	Promovisanje značaja i uloge reprezentativnog tijela među potencijalnim članovima, kao i promovisanje COF kao partnera u dijalogu sa relevantnim ministarstvima i Vladom.
Nedovoljna podrška od strane države za kreiranje i primjenu lokalne politike za mlade u opštinama na sjeveru- nerazvijene ili neusaglašene strukture za učešće mladih u procesu donošenja odluka na lokalnom nivou.	Zalaganje i promovisanje značaja politike za mlade na lokalnom nivou, uspostavljanje partnerstva između javnog sektora, omladinskih NVO, i sektora privrede; jačanje regionalne saradnje, i kapaciteta postojećih struktura.
Nedostatak informacija i podrške neformalnom i organizovanom udruživanju mladih na državnom i lokalnom nivou.	Promovisanje klauzule Zakona o nevladinim organizacijama koja se tiče učešća mladih ljudi u javnom životu na lokalnom nivou (mladi ljudi uzrasta od 14 godina imaju pravo na osnivanje udruženja - omogućavanje učenicima da formalizuju svoje inicijative o učešću na lokalnom i državnom nivou).
Nedovoljna uključenost i reprezentativnost Crne Gore na događajima vezano za omladinsku politiku evropskom nivou (na konferencijama, događajima otvorenog metoda koordinacije, događajima strukturiranog dijaloga).	Zalaganje da se unaprijedi zastupljenost crnogorske delegacije na međunarodnim skupovima, da se uključe i predstavnici Ministarstva prosvjete, a naročito da se poveća vidljivost i stvore mogućnosti za strukturalni dijalog.
Nedostatak strukture i mehanizama neophodnih za realizaciju novog ciklusa programa "Erasmus za sve".	Zalaganje da se uspostave relevantne strukture za upravljanje decentralizovanim dijelovima programa "Erasmus za sve", kao i da se izvrši monitoring i kontrola njihove realizacije.

Tabela 4: Uočeni nedostaci i predložena rješenja za zapošljavanje mladih

Uočeni nedostaci	Predložena rješenja
Zapošljavanje mladih	
Nedostaci u javnim politikama	
Postojeće strategije i mjere često nijesu uvremenjene i prilagođene potrebama mladih ljudi - nedostatak istraživanja vezano za mlade.	Zagovaranje značaja koje ima pristup zasnovan na dokazima – istraživanju, u kreiranju mjera (posebno prilikom predviđanja potreba na tržištu rada).
Postojeće mjere za prelazak iz sistema obrazovanja na tržište rada su nedovoljno implementirane i dostupne mladima..	Monitoringa postojećih mjera, i njihovo unapređenje shodno rezultatima; Proširivanje mogućnosti za sticanje prakse tokom školovanja, stažiranja, ili prvog radnog iskustva; Stvaranje mogućnosti za "testiranje" radnog iskustva u različitim sektorima, razvijanje institucije mentorstva (međugeneracijske saradnje); Promovisanje održivog sprovođenja mjera stručnog osposobljavanja (kroz primjere dobre prakse iz regiona i EU zemalja); Promovisanje značaja "dualnog obrazovanja"; Usaglašavanje postojećih mjera za podršku zaposlenja mladih sa novim programom EU "Garancija za mlade" (program kojim se garantuje mladima da u periodu od 3-6 mjeseci nakon školovanja dobiu podršku u vidu obuke, prakse, posla, volontiranja).
U skladu sa EU Strategijom za mlade, ne postoje mjere i rješenja sa ciljem da se promoviše podjela odgovornosti između partnera (partnera u bračnoj ili vanbračnoj zajednici) i tako omogući bolje usklađivanje privatnog i profesionalnog života mladih žena i muškaraca.	Pružanje podrške Upravi za mlade i sport / Ministarstvu prosvjete u planiranju i preduzimanju konkretnih mjera u ovoj oblasti (potrebno je uzeti u obzir ovu oblast u procesu izrade nove državne omladinske politike).
Nedovoljno integrisano i transparentno informisanje o procedurama za pokretanje biznisa uključujući i postojeće administrativne barijere.	Zagovaranje kreiranja integrisane liste potreba i administrativnih barijera za pokretanje biznisa od strane mladih, i unapređenje transparentnosti informacija kroz mladima pristupačne medije.
Mladi ni njihovi roditelji nemaju dovoljno razvijen preduzetnički duh, niti preduzetničke vještine.	Unaprijediti informisanost i dijalog između relevantnih aktera (državnih institucija, roditelja, privatnog i sektora za mlade) o značaju preduzetništva; Promovisanje i kreiranje programa za razvoj životnih i preduzetničkih vještina kod mladih i njihovih roditelja zasnovanih na neformalnom obrazovanju, i kroz saradnju NVO, javnog sektora i biznisa.

Pravni nedostaci	
Neusaglašenost između dinamike usvajanja zakona i njihovog usklađivanja sa EU zakonima (Zakoni često ne odgovaraju stvarnom stanju na terenu).	Zagovarati intervenciju u vidu donošenja podzakonskih akata kada je to neophodno; uključiti i informisati zainteresovane strane.
Nejasno definisana razlika u statusu pripravnika/ stažista i zaposlenih osoba- otežava sticanje radnog iskustva i stvara nerealna očekivanja kod mladih i poslodavaca.	Neophodno je izvršiti izmjene i dopune Zakona o radu, čime bi se naglasila razlika između prakse i zaposlenja.
Neadekvatno sprovođenje mjera iz Zakona o nacionalnom okviru kvalifikacija i Zakona o nacionalnim stručnim kvalifikacijama.	Promovisanje "učenja kroz rad" i zalaganje da se izvrše izmjene pomenutog zakona.
Institucionalni nedostaci	
Nedostatak institucionalne podrške mladim početnicima-preduzetnicima, i nedovoljna međusektorska saradnja na lokalnom i nacionalnom nivou, posebno na sjeveru.	Promovisati dijalog i saradnju između javnih institucija nadležnih za pitanja obrazovanja i zapošljavanja, sa sektorom privrede, i NVO (sa posebnim naglaskom na sjever države); Zagovarati razvijanje sistema podrške kroz međusektorsku saradnju: obezbjeđivanje infrastrukturne podrške, i finansijskih olakšica.
Neusaglašenost visokih kriterijuma i kapaciteta korisnika (mladih) prilikom kreditiranja start-up inicijativa: niski kapaciteti mladih za izradu kvalitetnih biznis planova, i slab odziv na postojeće konkurse.	Promovisanje omladinskog preduzetništva i izgradnje kapaciteta za izradu biznis planova kod mladih; Testiranje novih ideja za mlade u biznjesu, promovisanje inovacija, i postojećih mogućnosti za finansiranje; Kroz međusektorsku saradnju kreirati ponudu dostupnu mladima.
Ugrožena održivost postojećih projekata za podsticanje preduzetničkog učenja i preduzetništva.	Uzeti u obzir mogućnosti sufinansiranja i obezbjeđenja održivosti mreže mladih preduzetnika i njihovih mentora kroz umrežavanje i saradnju sa relevantnim institucijama; pružanje podrške inicijativama za vršnjačku motivaciju i edukaciju.
Nedostatak institucionalne podrške započinjanju biznisa mladih	Direkcija za mala i srednja preduzeća planira da od septembra 2013. godine započne program za start-up preduzeća mladih. Ispitati mogućnosti ovog programa, njegovo trajanje, i podršku istima.

Zaključak

Iako je sveobuhvatan okvir javnih politika prema mladima kreiran u okviru EU i UN konteksta, važno je napomenuti da je oblast omladinske **politike** veoma kompleksna i raznovrsna, te da je odgovornost za njenu implementaciju prije svega na EU/UN zemljama članicama. S tim u vezi, analiza nedostataka u javnim politikama, pravnom i institucionalnom okviru po pitanju učešća mladih i njihovog zapošljavanja u **Crnoj Gori** pokazuje da je postignut visok stepen usaglašenosti sa pravnim tekovinama Evropske unije (EU Aquis), i EU Strategijom za mlade u oba domena javne politike, kao i na nivou omladinske politike uopšte. Napravljen je značajan napredak u pogledu razvijanja kapaciteta državnih institucija i nevladinog sektora, i uspostavljen strateški i pravni okvir u skladu sa osnovnim vrijednostima i principima Ujedinjenih nacija.

Ipak, postoje i određeni **nedostaci** vezani za javne politike, pravni, i institucionalni okvir sa kojima se neophodno suočiti. Kada je riječ o omladinskoj **politici uopšte**, i o **učešću mladih u donošenju odluka** kao posebnom domenu omladinske politike, neophodno je uložiti dodatne napore u pravcu razvoja struktura, mehanizama i kapaciteta za sprovođenje planiranih strateških ciljeva i mjera. *Glavni izazovi* u ovim oblastima su nedostatak političke volje i nedovoljno prisustvo politike za mlade u agendi državne politike (mladi ne zauzimaju prioritetno mjesto); zatim nedostatak institucionalnog znanja o učešću mladih; slabi kapaciteti koordinacije na nivou državne politike za mlade; nedovoljna saradnja između ministarstava; nedostatak institucionalne podrške nacionalnoj krovnoj organizaciji mladih (Crnogorski omladinski forum - COF); oskudni mehanizmi podrške neformalnim inicijativama i organizacijama za mlade; nedovoljno znanje o mladima – nedostatak promocije kreiranja javne politike zasnovane na dokazima; nepostojanje aktuelnog strateškog dokumenta u oblasti omladinske politike; te neodrživo opredjeljivanje finansijskih sredstava za sprovođenje omladinske politike za svim nivoima upravljanja. Kapaciteti lokalnih samouprava za izradu i realizaciju politike za mlade na sjeveru Crne Gore su slabi, a mehanizmi za učešće mladih nedovoljno razvijeni i nestandardizovani.

S tim u vezi, **unaprjeđenje** pomenutih nedostataka trebalo bi da se fokusira na razvoj i sprovođenje nacionalnih/lokalnih strateških dokumenata; izgradnju kapaciteta i unaprjeđenje koordinacije/upravljanja procesom sprovođenja omladinske politike; jačanje horizontalnog i vertikalnog umrežavanja i partnerstava; izgradnju struktura i mehanizama za učešće mladih u procesu odlučivanja na svim nivoima (kao i unaprjeđenje kapaciteta postojećih struktura); te pružanje podrške nacionalnoj krovnoj organizaciji (COF), radi obezbjeđivanja reprezentativnosti mladih na javnoj sceni. Uopšte, neophodno je povećati vidljivost omladinske politike u odnosu na druge politike u Crnoj Gori i dati joj prioritet. Razvijanje i promovisanje saradnje na međunarodnom nivou, kao i učestvovanje u EU mehanizmima saradnje u ovoj oblasti - strukturisanom dijalogu i otvorenoj metodi saradnje, zahtijevaju takođe veću posvećenost. Unaprjeđenje mjera za obezbjeđivanje kvaliteta (posebno indikatora), i promovisanje pristupa razvoju javnih politika zasnovanog na dokazima neophodni su u skladu sa EU Strategijom za mlade. Izrada Zakona o mladima, kao i kreiranje novog strateškog okvira za mlade predstavljaju glavne izazove u ovom trenutku u procesu usaglašavanja politike za mlade u Crnoj Gori sa pravnim aktima Evropske unije.

U načelu, mladi ljudi žele da se više uključe u sve političke oblasti koje su od značaja za njih, i smatraju da mogu da daju doprinos u svim političkim domenima. Iako dominantni oblici informisanja i učešća mladih u Crnoj Gori odstupaju od tradicionalnih modela (Internet i ulični protesti), evidentan je nizak nivo povjerenja u institucije, praćen nedostatkom mogućnosti da se "praktikuje demokratija". Stoga je važno mladima ponuditi mogućnosti za sticanje pozitivnih iskustva kroz promjene i transformacije na individualnom i društvenom nivou.

U skladu sa Bijelom knjigom *Evropske unije o mladima*, aktivnosti unutar prioritarnih oblasti kao što su *učešće, informisanje, volonterizam, i bolje razumijevanje mladih*, treba dalje razvijati. U skladu sa EU Strategijom za mlade, neophodno je dalje promovisati i razvijati oba pristupa: *pristup investiranja u mlade* („veće iskorišćavanje resursa za razvoj oblasti u politici koje utiču na svakodnevni život mladih ljudi i njihov napredak“), i *pristup osnaživanja mladih* („promovisanje potencijala mladih ljudi za učestvovanje u obnovi društva i za davanje doprinosa uostvarivanju ciljeva i vrijednosti Evropske unije“). Trebalo bi podsticati i veći nivo saradnje između omladinske politike i relevantnih oblasti javne politike, te promovisati *socijalnu i stručnu integraciju mladih* jer je ta komponenta od izuzetnog značaja za ostvarivanje ciljeva Lisabonske strategije.

Kada se uzme u obzir opšti dugoročni „*trend rasta rizika i mogućnosti*“ kao i postojanje velikog jaza među njima, treba istaći da se rizik manifestuje kroz slabo učešće mladih u procesu odlučivanja, kao i kroz veliku nezaposlenost mladih (posebno na sjeveru), te sve veći broj mladih koji rade na privremenim i slabo plaćenim poslovima. U isto vrijeme, privredi nedostaje stručna radna snaga i bolja perspektiva za mlade na tržištu rada. Dobro razvijen strateški i pravni okvir za oblast **zapošljavanja mladih** u Crnoj Gori ističe značaj brzih i fleksibilnijih odgovora na promjene na tržištu rada, kao i bržeg predviđanja tih promjena; zatim značaj unaprjeđenja učenja na radnom mjestu; povećavanja stope svršenih diplomaca i zapošljavanja nakon sticanja kvalifikacija; značaj unaprjeđenja inovacija, regionalnog razvoja i preduzetništva; značaj konkurentnosti kao sastavnog dijela strategije kvaliteta i razvoja različitih vidova obučavanja za odrasle; značaj jačanja partnerstva između programa za obučavanje odraslih i tržišta rada; kao i unaprjeđenja i povećanja konkurentnosti tokom karijere.

Ipak, postojeća politika i zakoni *nijesu u praksi* prilagođeni specifičnoj situaciji u kojoj se nalaze mladi; sektori politike zapošljavanja i omladinske politike ne rade zajedno na planiranju, realizaciji i nadgledanju mjera i stanja kada je u pitanju zapošljavanje mladih; izostaje integrisana podrška servisima za mlade i relevantnim tranzicionim politikama; kao i podrška mjerama za mlade početnike u biznisu (dok se postojeće prilike ne promovišu na način blizak mladima). I dalje je potrebno raditi na razvijanju preduzetničkog duha i vještina kod mladih, kao i na razvijanju životnih i specifičnih vještina (upravljanje rizikom, samopouzdanje, komunikacija, rješavanje problema, korišćenje novih IT itd.). Takođe, neophodno je pružiti podršku održivom razvoju projekata za mlade preduzetnike i jačati sve aspekte politike koji omogućavaju mladim ljudima da postanu nova, kvalifikovana, fleksibilna i pokretna radna snaga u crnogorskoj privredi. Evidentna je potreba da se spriječi dugoročna nezaposlenost kroz individualno savjetovanje, obrazovanje i sistem osposobljavanja kako bi se smanjio broj mladih koji napuštaju obrazovne institucije i institucije za obučavanje.

Prema evropskom Paktu za mlade može se zaključiti da je i dalje neophodno posvećivati pažnju razvoju mjera iz prioritarnih oblasti u koje spadaju *zapošljavanje, integracija i društveni napredak; obrazovanje, osposobljavanje i mobilnost*; kao i *usaglašavanje privatnog i poslovnog života*. Štaviše, potrebno je staviti akcenat na značaj održavanja bliskog dijaloga i konsultovanja kroz vođenje „*Strukturisanog dijaloga*“ sa mladima, njihovim organizacijama, omladinskim radnicima, donosiocima odluka i istraživačima u ovoj oblasti.

Osnovni **pravni nedostaci** ogledaju se u nepostojanju Zakona o mladima i neadekvatnoj primjeni zakonske regulative iz oblasti zapošljavanja, naročito onih regulativa koje se tiču razvoja i promovisanja "dualnog obrazovanja" u cilju povezivanja sistema za obrazovanje i privrede, kao i promovisanja principa "učenja kroz rad". Neophodno je formirati okvir za uklanjanje biznis barijera za mlade preduzetnike i obezbijediti sistemске uslove za pružanje podrške mladim ljudima u privrednom sektoru, naročito u oblastima turizma i poljoprivrede na sjeveru.

Na kraju, važno je pomenuti i izazove relevantne za sve sektore kao što su: **informisanje mladih** kome nedostaje prepoznatljivost, institucionalna podrška i planski/strukturisani razvoj; **neformalno obrazovanje mladih i omladinski rad** koji nijesu formalno prepoznati i zakonski regulisani, te nemaju neophodnu institucionalnu podršku i sistem za osiguranje kvaliteta.

Prevazilaženje ovih izazova je važno radi *efikasnijih i efektivnijih* odgovora koje javna politika prema mladima treba da osigura s obzirom na sve veće i brže promjene potreba mladih ljudi, i uslova u kojima žive. Promovisanje učešća mladih, njihovo zaposlenje i preduzetništvo bi trebalo da se realizuju primjenom različitih nacionalnih strategija, posebnih mjera i konkretnih inicijativa, u skladu sa ciljevima EU Strategije za mlade, nacionalnom tradicijom, i aktuelnom vizijom subjekata omladinske politike, kao i samih mladih ljudi.

Transformacija tradicionalnih i sistemskih prepreka za ostvarivanje autonomije mladih u razvojne prilike za mlade na sjeveru države i drugim djelovima Crne Gore predstavljaju izazov sa kojim se neophodno suočiti da bi se obezbijedila cjelokupna društveno-ekonomska integracija mladih. Jaka politička volja po ovom pitanju podrazumijeva ne samo ulaganje u mlade kroz veće iskorišćavanje resursa za razvoj političkih oblasti koje imaju uticaj na svakodnevni život i prosperitet mladih ljudi, već i osnaživanje mladih ljudi kroz promovisanje njihove autonomnosti i potencijala da daju doprinos održivom razvoju društva, kao i crnogorskim i evropskim ciljevima i vrijednostima. Stoga, omladinska politika ne bi trebalo da bude samo skup aktivnosti različitih sektora koji se bave mladima već svjesna i strukturisana međusektorska politika, zasnovana na koordinaciji i međusektorskoj saradnji, koja obezbjeđuje uključenost mladih u proces, i nastoji da načelnu posvećenost Vlade integrisanoj politici za mlade usmjeri sa retorike na realizaciju.

Reference / Bibliografija

1. Belgian EU Presidency-Youth Note (2011), *The European and International Policy Agendas on Children, Youth and Children's Rights*. (Belgijsko predsjedavanje EU – Napomena o mladima (2011), *Evropske i međunarodne političke agende o djeci, mladima i pravima djeteta*)
2. Belgian EU Presidency (2010), *A contribution to youth work and youth policy in Europe*, Youth Report 1/7/2010 – 31/12/2010.(Belgijsko predsjedavanje EU (2010) - *Doprinos omladinskom radu i politici za mlade u Evropi*, Izvještaj o mladima 1/7/2010 – 31/12/2010.
3. BSC(2010), *Youth entrepreneurship in Montenegro - Status and possibilities for development*, Bar. (BSC(2010), *Omladinsko preduzetništvo u Crnoj Gori - Stanje i mogućnosti za razvoj*, Bar.)
4. Centre for Entrepreneurship and Economic Development (2013), *Youth Unemployment in Montenegro*, CEED CONSULTING. (Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj (2013), *Nezaposlenost mladih u Crnoj Gori*, CEED CONSULTING.)
5. Chisholm, L. and Kovacheva, S. (2002), *Exploring the European youth mosaic*, Strasbourg, Council of Europe publishing. (Chisholm, L. and Kovacheva, S. (2002), *Istraživanje evropskog mozaika za mlade*, Strazburg, objavljeno od strane *Savjeta Evrope*)
6. Commission of the European Communities (2009), *Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Renewed social agenda: Opportunities, access and solidarity in 21st century Europe*, Brussels. (Komisija evropskih zajednica (2009), *Izvještaj Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom komitetu za ekonomska i društvena pitanja i Komitetu za regione, Prerađena socijalna agenda: Mogućnosti, pristupanje i solidarnost u Evropi 21. vijeka*, Brisel.)
7. Commission of the European Communities (2009), *Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, An EU Strategy for Youth – Investing and Empowering, A renewed open method of coordination to address youth challenges and opportunities*, Brussels.
8. (Komisija evropskih zajednica (2009), *Komisija evropskih zajednica, Izveštaj komisije Savjetu, Evropskom parlamentu, Evropskom komitetu za ekonomska i društvena pitanja i Komitetu za regione, EU strategija za mlade – Ulaganje i osnaživanje – Prerađeni otvoreni metod saradnje usmjeren na rješavanju izazova i mogućnosti za mlade“* Brisel)
9. Committee of Ministers Resolution (98) 6). Council of Europe Parliamentary Assembly Recommendation 1437 (2000) 1. *The European Commission White Paper on Youth Policy A new impetus for European Youth*, Brussels. (Rezolucija Savjeta ministara (98) 6). Preporuka Parlamentarne skupštine Savjeta Evrope 1437 (2000) 1. *Bijela knjiga Evropske komisije o politici za mlade, Novi podsticaj za mlade u Evropi*, Brisel)
10. Council of Europe (1993), *The development of an integrated approach to youth policy*, Strasbourg, Council of Europe. (Savjet Evrope (1993), *Razvoj integrisanog pristupa politici za mlade*, Strazburg, Savjet Evrope)
11. Council of European Union (2005): *European Youth Pact*, 6609/1/05 REV 1, Brussels.(Savjet Evropske unije (2005): *Evropski pakt za mlade*, 6609/1/05 REV 1, Brisel)
12. Council of Europe, *Resolution CM/Res (2008)23 on the youth policy of the Council of Europe*, adopted by the Committee of Ministers on 25 November 2008. (Savjet Evropske unije, *Rezolucija Savjeta ministara Res (2008)23 o politici za mlade Savjeta Evrope*, usvojena od strane Savjeta ministara 25. novembra 2008. godine)
13. Council of European Union(2009), *Council Resolution of 27 November 2009 on a renewed framework for European cooperation in the youth field (2010-2018)*. (Savjet Evropske unije (2009), *Rezolucija Savjeta od 27. novembra 2009. godine o obnovljenom okviru za evropsku saradnju u oblasti mladih (2010-2018)*)
14. Denstad, F.Y. (2009), *Youth Policy Manual How to develop a national youth strategy*, Council of Europe Publishing, Strasbourg. (Denstad, F.Y. (2009), *Priručnik za izradu politika „Kako izraditi nacionalnu strategiju za mlade“*, objavio Savjet Evrope, Strazburg)
15. Denstad, F.Y. (2007), *Developing a National Youth Action Plan in Montenegro 2004-2006*, Forum Syd Balkans, Podgorica. (Denstad, F.Y. (2007), *Izrada Nacionalnog akcionog plana za mlade u Crnoj Gori 2004-2006*, Forum Syd Balkan, Podgorica)

16. CoE Directorate of Youth and Sport, European Youth Centre, Council of Europe, (2008) *HAVE YOUR SAY! Manual on the revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life*, Strasbourg, Council of Europe Publishing. (Direktorat za mlade Savjeta Evrope, Evropski centar za mlade, Savjet Evrope, (2008) IZJASNI SE! *Priručnik o izmijenjenoj Evropskoj povelji o učešću mladih u lokalnom i regionalnom životu*, Strazburg, objavljen od strane Savjeta Evrope)
17. Siurala. L. (2009), A European framework for youth Policy, Directorate of Youth and Sport, Strasbourg, Council of Europe Publishing. (Siurala. L. (2009), Evropski okvir za politiku za mlade, objavljen od strane Uprave za mlade i sport, Strazburg i Savjeta Evrope)
18. Directorate for Youth and Sports (2012), *Montenegro National report: First cooperation cycle of the EU Youth Strategy 2010-2012*, The report is created in the framework of evaluation of first 3-year cycle of EU Youth strategy, Podgorica. (Uprava za mlade i sport, (2012) *Nacionalni izvještaj Crne Gore: Prvi ciklus saradnje iz EU Strategije o mladima 2010-2012*, Izvještaj je sastavljen u okvirima procjene prvog trogodišnjeg ciklusa primjene EU Strategije za mlade, Podgorica)
19. Directorate for Youth and sports (2012), *Analysis of youth policy and legal framework - EU experiences, WESTERN BALKANS AND MONTENEGRO - Working material for the working group for drafting the Law on Youth in Montenegro*, the Youth Council of MONTENEGRO, author: S. Petkovic, Podgorica. (Uprava za mlade i sport (2012), *Analiza pravnog okvira i politike za mlade - Iskustva EU, ZAPADNOG BALKANA I CRNE GORE- Materijal za rad za radnu grupu koja radi na sastavljanju nacrtu Zakona o mladima Crne Gore*, Savjet za mlade CRNE GORE, autor: S. Petković, Podgorica)
20. Directorate for Small and medium Enterprises (2008), *Strategy of Life-long Entrepreneurial Learning, Cards 3 Project, Reform of the Labour Market and Labour Force Development*, Podgorica. (Direkcija za mala i srednja preduzeća (2008), *Strategija za doživotno učenje o preduzetništvu, Projekat CARDS 3, Reforma tržišta rada i razvoj radne snage*, Podgorica)
21. Directorate for Development of Small and Medium Enterprises (2012), *Report on implementation of the action plan for the 2012th Development Strategy of SME 2011-2015*, Podgorica. (Direkcija za razvoj malih i srednjih preduzeća (2012), *Izvještaj o realizaciji akcionog plana za razvojnu strategiju iz 2012. godine za mala i srednja preduzeća 2011-2015*, Podgorica)
22. Doorley, J. (2006), *Synthesis report on the work of the Council of Europe's Directorate of Youth and Sport in the field of youth participation and democratic citizenship between 2003 and 2005 and analysis of current trends in youth participation and recommendations for future action*, Strasbourg, CDEJ. (Doorley, J. (2006), *Sintezi izvještaj o radu Uprave za mlade i sport Savjeta Evrope u oblasti učešća mladih i demokratskog građanstva od 2003. do 2005. godine i Analizasadašnjih trendova iz oblasti učešća mladih i preporuke za dalje djelovanje*, Strazburg, CDEJ)
23. Employment Agency of Montenegro (2012), *Annual Report*, Podgorica. (Zavod za zapošljavanje Crne Gore (2012), *Godišnji izvještaj*, Podgorica)
24. EUROPEAN COMMISSION (2013), *Screening Report Montenegro, Chapter 26 – Education and Culture, WP ENLARGEMENT + COUNTRIES NEGOTIATING ACCESSION TO EU, MD 4/13*. (EVROPSKA KOMISIJA (2013), *Izvještaj Crne Gore o skriningu, Poglavlje 26- Obrazovanje i kultura, PROŠIRENJE + ZEMLJE KOJE PREGOVARAJU O PRISTUPANJU EU, MD 4/13*.)
25. Ferrer-Fons, M. (2013), *COMPARATIVE REVIEW OF NATIONAL REPORTS SUBMITTED BY MEMBER STATES IN THE FIELD OF ACTION "YOUTH PARTICIPATION"*, Brussels. (Ferrer-Fons, M. (2013), *UPOREDNI PREGLED NACIONALNIH IZVJEŠTAJA ČLANICA DRŽAVA NA POLJU AKCIJA ZA "UČEŠĆA MLADIH"* Brisel)
26. International Organization for Migrations (2011), Mission in Montenegro, *Challenges of youth participation in Montenegro, Revised report*, author: S. Petkovic, Podgorica. (Međunarodna organizacija za migracije (2011), Misija u Crnoj Gori, *Izazovi učešća mladih u Crnoj Gori, Revidirani izvještaj*, autor: S. Petković, Podgorica)
27. Jans, M. and De Backer, K. (2002), *Youth and social participation. Elements for a practical theory*, Flemish Youth Council JePI, Brussels. (Jans, M. and De Backer, K. (2002), *Mladi i socijalna participacija. Elementi praktične teorije, Flamanski Savjet za mlade JePI* Brisel)
28. Kovacheva, S. (2013), *COMPARATIVE REVIEW OF NATIONAL REPORTS SUBMITTED BY MEMBER STATES IN THE FIELD OF ACTION "YOUTH EMPLOYMENT AND ENTREPRENEURSHIP"*, Brussels. (Kovacheva, S. (2013), *UPOREDNI PREGLED NACIONALNIH IZVJEŠTAJA ČLANICA DRŽAVA NA POLJU AKCIJA ZA "ZAPOŠLJAVANJE MLADIH I OMLADINSKO PREDUZETNIŠTVO"*, Brisel)
29. Kovatcheva, S. (2001), *Keys to Youth Participation in Eastern Europe*, Strasbourg, Council of Europe Publishing. (Kovatcheva, S. (2001), *Rješenja za učešće mladih u Istočnoj Evropi*, Strazburg, objavljeno od strane Savjeta Evrope)
30. Ministry of Education and Science (2009), *Vocational Training Development Strategy in Montenegro (2010-2014)*, Podgorica. (Ministarstvo obrazovanja i nauke (2009) *Strategija razvoja stručnog osposobljavanja u Crnoj Gori (2010-2014)*, Podgorica)
31. Ministry of Education and Science (2010), *Action plan for Implementation of the Vocational Training Development Strategy in Montenegro (2010-2011)*, Podgorica. (Ministarstvo obrazovanja i nauke (2010), *Akcionni plan za realizaciju Strategije razvoja stručnog osposobljavaja u Crnoj Gori (2010-2011)*, Podgorica)
32. Ministry of Education in cooperation with Centre for Vocational Education, Chamber of Economy of Montenegro, Union of Employers of Montenegro, Employment Agency of Montenegro and Montenegrin Bureau for Statistics – Monstat (2012), *Report on the Torino process for Montenegro (Review of vocational education and training)*, Podgorica. (Ministarstvo prosvjete u saradnji sa Centrom za stručno obrazovanje, Privrednom komorom Crne Gore, Unijom poslodavaca Crne Gore, Zavodom za zapošljavanje i Zavodom za statistiku Crne Gore-Monstat (2012), *Izještaj o Torino procesu za Crnu Goru (Pregled stručnog obrazovanja i osposobljavanja)*, Podgorica)
33. Ministry of Health, Labour and Social Welfare (2008), *National Employment and Human Resources Development Strategy 2007-2011*, Podgorica. (Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja (2008), *Nacionalna strategija zapošljavanja i razvoja ljudskih resursa 2007-2011*, Podgorica)
34. Ministry of Labour and Social Welfare (2009), *National Employment Action Plan 2010-2011*, Podgorica. (Ministarstvo rada i socijalnog staranja (2009), *Nacionalni akcioni plan zapošljavanja 2010-2011*, Podgorica)
35. Ministry of Health, Labour and Social Welfare (2008), *Human Resources Development - Montenegro 2017, Cards 3 Project, Reform of the Labour Market and Labour Force Development*, Podgorica. (Ministarstvo zdravlja, rada i socijalnog staranja (2008), *Razvoj ljudskih resursa Crna Gora 2017, Projekat CARDS 3, Reforma tržišta rada i razvoj radne snage*, Podgorica)
36. Ministry of Tourism and Environment (2007), *Human Resources Development Strategy in Tourism Sector in Montenegro*, Podgorica. (Ministarstvo turizma i zaštite životne sredine (2007) *Strategija razvoja ljudskih resursa u sektoru turizma u Crnoj Gori*, Podgorica)
37. Opinion of the European Economic and Social Committee on the 'Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: *Youth on the Move — An initiative to unleash the potential of young people to achieve smart, sustainable and inclusive growth in the European Union*', COM (2010) 477 final, (2011/C 132/10). (Mišljenje Evropskog Komiteta za ekonomska i društvena pitanja o "Izvještaju Komisije Evropskom parlamentu, Savjetu, Evropskom komitetu za ekonomska i društvena pitanja i Komitetu za regione: *Mladi u pokretu-Inicijativa za oslobađanje potencijala mladih ljudi da ostvare pametan, održiv i inkluzivan rast u Evropskoj uniji*, COM (2010) 447 završni, (2011/C 132/10).")
38. Parliament of Montenegro(2010), *The Law on National Qualification Framework*, Podgorica. (Parlament Crne Gore (2010), *Zakon o nacionalnom okviru kvalifikacija*, Podgorica)
39. Parliament of Montenegro(2008), *The Law on National Vocational Qualifications*, Podgorica. (Parlament Crne Gore (2008), *Zakon o nacionalnim stručnim kvalifikacijama*, Podgorica)
40. Parliamentary Assembly EUROPEAN COMMISSION (2011), *COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT, On EU indicators in the field of youth*, Brussels. (Parlamentarna skupština EVROPSKE KOMISIJE (2011), *RADNI DOKUMENT OSOBLJA KOMISIJE, O EU indikatorima iz oblasti za mlade*, Brisel)
41. Punch, K.F. (2000), Introduction to social research, Cambridge, Polity Press. (Punch, K.F. (2000), *Uvod u socijalna istraživanja*, Kembridž, Polity Press)
42. The secretariat - Directorate of Youth and Sport (2002), 6th Youth Minister Conference in Thessaloniki, Final

- Declaration. (Sekretarijat - Direktorat za mlade i sport (2002), šesta konferencija ministara odgovornih za mlade u Solunu, Završna deklaracija)
43. The secretariat - Directorate of Youth and Sport (2008), Consultant: Dr. Titley, G., *8th Council of Europe Conference of Ministers responsible for Youth Kyiv, Ukraine 10-11 October 2008 The future of the Council of Europe youth policy: AGENDA 2020*, Background document. (Sekretarijat- Direktorat za mlade i sport (2008), Konsultant: Dr. Titley, G., *Osma Konferencija ministara Savjeta Evrope odgovornih za mlade Kijev, Ukrajina 10-11. oktobar 2008. godine Budućnost politike Savjeta Evropeza mlade: AGENDA 2020*, Osnovni zadatak)
44. The United Nations Youth Agenda, Empowering youth for development and peace at: www.un.org/esa/socdev/unysin/agenda.htm; (Agenda UN za mlade, Osnaživanje mladih za razvoj i mir na internet stranici www.un.org/esa/socdev/unysin/agenda.htm)
45. The UNITED NATIONS | DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL AFFAIRS | UNWorldYouthReport.org, YOUTH EMPLOYMENT: YOUTH PERSPECTIVES ON THE PURSUIT OF DECENT WORK IN CHANGING TIMES. (UJEDINJENE NACIJE| ODSJEK ZA EKONOMSKA I SOCIJALNA PITANJA|UNWorldYouthReport.org, ZAPOSLENJE MLADIH: PERSPEKTIVA MLADIH U POTRAZI ZA PRISTOJNIM POSLOM U IZAZOVNIM VREMENIMA)
46. The United Nations System-wide Action Plan on Youth, Background document. (Sistem UN- opširni Akcioni plan za mlade, Osnovni dokument)
47. UNDP, National Human Development Report (2013): *People are the real wealth of the country. How rich is Montenegro?* Podgorica. (UNDP, Nacionalni izvještaj o humanom razvoju (2013): *Ljudi su pravo bogatstvo države? Koliko je Crna Gora bogata?* Podgorica)
48. Williamson, H. (2002), *Supporting young people in Europe: principles, policy and practice. The Council of Europe international reviews of national youth policy 1997- 2001 – a synthesis report*, Council of Europe, Strasbourg, Council of Europe Publishing. (Williamson, H. (2002), *Pružanje podrške mladim ljudima u Evropi: principi, politika i praksa. Savjet Evrope međunarodne analize nacionalne politike za mlade 1997-2001- Sintezni izvještaj*, Savjet Evrope, Strazburg, objavljeno od strane Savjeta Evrope)
49. Williamson, H. (2008), *Supporting young people in Europe Volume 2, Lessons from the 'second seven' Council of Europe international reviews of national youth policy*, Council of Europe, Strasbourg, Council of Europe Publishing. (Williamson, H. (2008), *Pružanje podrške mladim ljudima u Evropi Knjiga 2, "Lekcije iz evaluacije drugog ciklusa revizije nacionalnih politika za mlade sprovedenim u 7 EU zemalja članica"*, Savjet Evrope, Strazburg, objavljeno od strane Savjeta Evrope)

Izvori sa interneta:

www.coe.int/youth, <http://europa.eu/youth>, <http://youth-partnership-eu.coe.int>, www.youthpolicy.org

Impressum

Autorka

Slađana Petković

Aneks I ovog dokumenta pripremila Nikol Cargil

Izdavač

Sistem Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori

Prevod

Slobodanka Knežević

Grafički dizajn

Ana Crnić

Sistem Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori izražava zahvalnost svim institucijama, organizacijama i pojedincima koji su učestvovali u pripremi analize.

Ovo je nezavisna analiza čiju je izradu naručio Sistem Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori. Stavovi izraženi u ovom dokumentu su stavovi autorke analize i ne moraju nužno da odražavaju stavove Ujedinjenih nacija.

pristup Montenegro podrške crne
Nacionalni razvoju značaj nacionalnom odluka
youth mjere razvoj treba strategija područja ljudima
Zakona podršku resursa politici Evropske okvir
istraživanja plan zapošljavanja učenja institucija
UNDP programa mladi rade znanja
politikama Youth učešću ciljeva rada prakse
obrazovanja nivou posebno
neophodno projekta mogućnosti preduzetničkog okvira
izradu skladi bave nedostatak saradnje
cilju Of omladinske
ljud organizacijama relevantnih
prava sjeveru pogledu implementaciju
podrška organizacija nezaposlenosti procesu
polju lokalnih mlade
saradnju vještina
akcije Europe godine nijesu promovisanje Gori EU NPAM
for proces kapaciteti preduzetništva mladima
planova okviru in Savjet aktivnosti
tržištu razvoja ljudi značaja
Takode Ministarstvo također sredstava unapređenje
spровоđenje postojećih Podgorica saradnji grupa
iskustva politika Crnoj